

פ ר ק י מ ב ו א

על שיטתו של בן-אשר בסימון הגעיות ושיחזור החלקים החסרים ב'כתר'

במבוא למהדורתנו פרשנו לפני הקורא את תפישתנו ושיטת עבודתנו באשר לשיחזור החלקים החסרים ב'כתר'.¹ כיוון שס' מלכים הוא הראשון בסדר הספרים היוצאים לאור במהדורתנו, שה'כתר' חסר בו דפים מספר (פרקים יד, כא - יח, יג), וכיוון שיש חוקרים המטילים עדיין ספק באפשרות השיחזור של ה'כתר', ביחוד בתחום הגעיות, מצאתי לנכון להקדיש לעניין זה פרק מבוא נוסף, שיבסס את תפישתי בנידון.

דומה שכל העוסקים במחקרו של ה'כתר' מודים, שיש בידינו היום כלים לשחזור נוסח האותיות של ה'כתר' בדיוק מרבי. אכן כבר הצליח הרב ברויאר במשימה זו במהדורת המקרא שהוציא,² אעפ"י שעדיין לא היו בידי כל הכלים הידועים לנו היום.³ הוא אף סבר שניתן לשחזר גם את נוסח הניקוד והטעמים, ודומה שעשה זאת במהדורתו בהצלחה רבה. אלא שבקטגוריות מסוימות, לא זו בלבד שמשך ידו מלשחזר את נוסח ה'כתר' במקומות החסרים, אלא ששינה מנוהגו של ה'כתר' גם בחלקים הקיימים, והבולטות שבהן: בתחום הניקוד - סימון חטפים באותיות לא גרוניות, ובתחום הטעמים - סימון הגעיות. הרב ברויאר נימק את סטיתו זו בכמה מחיבוריו, ואת השגותינו על הדרך שבה נקט כבר הבענו במבוא,⁴ תוך כדי הצגת דרכנו אנו במהדורה זו.

מדעתי של הרב ברויאר על מהות תפישתו של בן-אשר בשתי הקטגוריות הללו, נגזרת גם עמדתו השלילית לגבי אפשרות השיחזור שלהן בחלקים החסרים, והוא חזר והביע עמדה זו בסקירת הערכה שפרסם על הכרך הראשון של מהדורתנו.⁵ קצרה היריעה מלחזור ולדון כאן בפירוט יתר בשתי הקטגוריות, ולפיכך יוקדשו הדברים הבאים לנושא הגעיות בלבד, ונתרכז ביחוד בקטעים מסוימים של נושא הגעיות הקלות. מן העקרונות שיעלו מהדיון יוכל הקורא ללמוד גזירה שווה גם על החטפים. כנקודת מוצא לדיון נביא את דבריו של הרב ברויאר במאמר הנ"ל בעניין הגעיות:

**תפישתו של בן-אשר
לפי הרב ברויאר**

לאמיתו של דבר, אין כל מחלוקת בין המהדירים של שתי המהדורות האלה, אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. פרופ' כהן ביקש למסור לציבור את נוסח המקרא על פי הכתר, ואין איש יכול לשלול את הערך ואת החשיבות של מפעל כגון זה, ואילו אני ביקשתי למסור לציבור את נוסח המקרא, כפי שהוא ראוי להיות נכתב ונקרא - הלכה למעשה; וגם זו היא משימה שאי אפשר לשלול את חשיבותה. אולם הבדל זה שבין מגמות שתי המהדורות גורר אחריו הבדל של מהות. פרופ' כהן העתיק את נוסח בן-אשר, משום שבן-אשר היה גדול המסרנים והנקדנים והמגיהים, שלא קם כמוהו לפניו ולאחריו. משום כך היה רשאי להעתיק את נוסח הכתר כמות שהוא. ואילו אני העתקתי את נוסח בן-אשר, משום שרק הנוסח הזה ראוי להיות נכתב ונקרא הלכה למעשה; שהרי כל ישראל כבר קיבלו על עצמם את נוסח המקרא על פי שיטת בן-אשר. משום כך יכולתי להעתיק את נוסח הכתר רק בתחום הכתיב וכן גם ברוב העניינים הנוגעים לניקוד ולטעמים. כנגד זה לא יכולתי להעתיק מן הכתר את נוסח הגעיות הקלות וגעיות 'היה', 'חיה'. שכן בתחום זה לא היתה לבן אשר שיטה עקיבה וחד משמעית, אלא 'נטיות' בלבד... אכן יש בכתר רבבות תיבות, שנוסח הגעיות הקלות שבהן איננו מביע את דעתו המחייבת של בן אשר; ובן אשר עצמו היה מודה, שמי שסוטה

ממנהגו באותן תיבות אינו משתבש, ולא עוד, אלא הוא עצמו היה משנה ממנהגו בתיבות אלה, אילו ניקד טופס נוסף של המקרא. משום כך "שיטה" זו של בן-אשר - שלאמיתו של דבר איננה בגדר שיטה כלל - איננה כדאי לדחות מפניה את השיטה הברורה והיציבה של כל מהדורות המקרא, המקובלות בישראל זה עידן ועידנים בכל אתר ואתר. לא על שיטה זו חלה קבלת כל ישראל לנהוג כדעת בן אשר; שכן ישראל קיבלו על עצמם את שיטת בן-אשר במקום שההן שלו הן, והלאו שלו לאו - ולא במקום שהן ולא רפיא בידיה, ושניהם כאחד טובים.

וראוי לציין כאן עוד: כידוע, הכתר לא הגיע לידינו בשלמות, אלא חסרים בו ספרים אחדים, ביניהם כמעט כל התורה. בספרים אלה אין המהדיר יכול להעתיק את נוסח בן-אשר מן הכתר, אלא הוא חייב לשחזר את הנוסח הזה, כפי שהוא עולה מאליו מתוך המסורה ומתוך כתבי היד הקרובים לכתר. אולם דבר זה הוא אפשרי רק באותם התחומים, שבהם היתה לבן אשר דעה ברורה ומחייבת - לכאן או לכאן. כנגד זה אי אפשר לשחזר את נוסח בן-אשר בתחום הגעיות הקלות; שהרי בן-אשר עצמו לא היה מסוגל לשחזר את הנוסח שלו בתחום זה - אילו אבד מידיו הכתר, כדרך שהוא אבד מידינו. משום כך זו תהיה דרכו של המהדיר שלנו בספרים, שהכתר לא נשתמר בהם: הוא יעתיק את נוסח הגעיות הקלות מתוך כתב-יד לנינגרד, אך יבצע בו שינויים אחדים כדי להתאימו במידת האפשר לשיטת בן-אשר. אולם נוסח הגעיות הקלות של כתב יד לנינגרד הוא מחוסר כל ערך, ואינו זהה כלל עם נוסח הגעיות של בן-אשר. ודבר זה לא ישתנה בהרבה גם אחרי שייעשו בו השינויים המוצעים. ואילו קבלתי גם אני את הנוסח הזה, הייתי מורה בזה לכל 'בעלי הקריאה' בבתי כנסיות ובבתי מדרשות: עליהם לקרוא בציבור את נוסח הגעיות הקלות, כפי שעלה במקרה על דעת נקדנו של כתב יד לנינגרד - שמומחיותו בתחום זה איננה דווקא מן המפורסמות...ורק הנוסח הזה, שלאמיתו של דבר איננו אלא נוסח כלאיים של סופר קדמון וחוקר בן זמננו - רק הוא הנוסח הנכון, המתאים למסורה. וכדאי הוא הנוסח הזה לדחות מפניו את הנוסח הברור והיציב, שכל ישראל כבר קבלו על עצמם זה דורות רבים. אני לא הייתי מסוגל להורות כך לציבור, וספק בעיניי אם פרופ' כהן עצמו היה מסוגל לכך.

עד כאן לשונו של הרב ברויאר, והיא אמנם משקפת בצורה תמציתית את עיקרי תפישתו בנושא שלפנינו, כפי שהביעה במקומות שונים. אולם עם כל הערכתי הרבה לבקיאיותו ולפועלו של הרב ברויאר בתחום הנוסח והמסורה, צר לי לומר, שאינני מסכים מכל וכל לא עם התפישה בכללותה ולא עם פרטיה. וכיוון שכפי שמטעים הרב ברויאר, אמנם יש למהות התפישה השלכה ישירה לשאלת השיחזור של החלקים החסרים ב'כתר', וזו הבעיה שלליבונה מוקדשים דברינו אלה, מן הראוי שנפנה את עיוננו תחילה לבחינה יסודית של התפישה עצמה.

בחינה יסודית של התפישה

שנינו מסכימים, שכל המבקש לתת בידי ציבור הקוראים והלומדים את 'נוסח המסורה' במיטבו ובדיוקו המרבי, חייב לפנות אל ה'כתר' כנוסח המדויק ביותר של ה'מסורה' הידוע לנו. לא לחינם נעשה המושג 'נוסח בן-אשר' לאידיאל שכל העוסקים במלאכת המסירה שאפו להשיגו ולהגשימו במשך מאות שנים.⁶ עם הופעתו של ה'כתר' בתחילת המאה העשירית לספירה, הכירו הכל, שלפנינו ביצוע נדיר בדיוק, מעשה ידי של גדול בעלי המסורה ורב אמן במקצועו. ואף-על-פי-כן לא זכו הדורות הקודמים, וזכה דווקא דורנו זה, שבפעם הראשונה נוצרו נסיבות המאפשרות לעשות את 'נוסח בן-אשר' לנחלת כל ישראל, ובכך להגשים שאיפת דורות, שקשה היה להגשימה עד היום.

לכאורה ראוי היה אפוא לקחת את ה'כתר' כמות שהוא, לתקן את השגיאות המעטות שבכל זאת נפלו בו, ולעשותו נוסח יסוד מכאן ולהבא. זו אמנם התפישת המונחת ביסוד מהדורתנו. אלא שבנקודה זו חולק הרב ברויאר וטוען, שלא כל יסודות הנוסח המצויים ב'כתר' הם חלק בלתי נפרד ממהות נוסחו של בן-אשר, וכי יש יסודות, כגון הגעיות הקלות, שלא נתכוון בן-אשר להטביע עליהם חותם של סמכות, וכי מנקודת ראותו של בן-אשר עצמו, אין הם אלא רשות הנתונה לכל סופר ומסרן לעשות בהם כטוב בעיניו, ברצותו מסמנם וברצותו אינו מסמנם. בהטעמת ה'כתר' עצמו נמנע אמנם בן-אשר מלסמן געיות הרבה, אבל אין פירושו של דבר, שאילו היה כותב ספר אחר לא היה משנה ממנהג זה. וכיוון שכך, אין כל מניעה שאף אנו נוסיף היום סימונים של רשות, שלא היו בספרו של בן-אשר, מבלי שהדבר יגרע כהוא זה ממהותו של הספר כ'נוסח בן-אשר'.

וכל כך למה? מה טעם בכלל להוסיף סימנים, שבן-אשר עצמו נמנע מלהכניסם? כאן טוען הרב ברויאר טענת מנהג שנתקבל על כל ישראל:

"שיטה" זו של בן-אשר - שלאמיתו של דבר איננה בגדר שיטה כלל - אין

כדאי לדחות מפניה את השיטה הברורה והיציבה של כל מהדורות המקרא,

המקובלות בישראל זה עידן ועידנים בכל אתר ואתר (הדגשה שלי - מ.כ.).

שיטת הההדרה של הרב ברויאר העולה מדברים אלה היא אפוא, להכריע לטובת נוסח ה'כתר' בכל מקום שבו אפשר להוכיח שזו אמנם שיטתו של בן אשר, ולהעדיף את הנוסח שנשתרש בדפוסים בכל מקום שניתן להטיל ספק, אם אמנם כנגדו עומדת שיטה של בן-אשר.

להלן נבקש להוכיח:

הנקודות להוכחה

א. שהגעיות הקלות ב'כתר' מסומנות מתוך תפישת שיטתית של בן-אשר, ובשום פנים לא היה בן-אשר מסכים לשיטות הסימון הנהוגות בדפוס ימינו.

ב. שלא זו בלבד שאין ריבוי הגעיות דהאינדא הולם את שיטתו של בן-אשר, אלא שהוא זר גם למעגל המסירה של 'נוסח המסורה' בכללותו, כפי שעולה מכתבי היד שנכתבו במעגל זה במשך מאות שנות מסירה בימי הביניים.

ג. ששיטת ריבוי הגעיות נולדה ונתקיימה במשך מאות שנים במרחב מחיה של נוסחים הרחוקים מ'נוסח המסורה' גם מבחינות אחרות: בנוסח האותיות ובנוסח הניקוד והטעמים.

ד. שהרכבת שיטת ריבוי הגעיות על 'נוסח המסורה' היא הרכבה מלאכותית, שנעשתה לראשונה בעידן הדפוס ע"י יעקב בן חיים, מהדיר מהדורת היסוד הראשונה של 'מקראות גדולות', מתוך אי-הכרה מספקת של הנושא.

ה. שבעידן הדפוסים עברה השיטה שינויים בעניינים מהותיים ע"י מהדירים בעלי השפעה בתקופות שונות, ואין כל הצדקה להגדיר את סימון הגעיות שבדפוסים "השיטה הברורה והיציבה של כל מהדורות המקרא המקובלות בישראל זה עידן ועידנים" כלשונו של הרב ברויאר.

שיטת הגעיות הקלות ב'כתר'

כל הבוחן את חומר הגעיות הקלות שב'כתר' מתוך עיון מדוקדק, לפי קטגוריות ואמות מידה המתחייבות מן החומר עצמו, לא יתקשה להבחין בשיטה ברורה ויציבה למדי, העוברת כחוט השני בכל המקרא, והיא שונה באופן מהותי מזו המצויה בספרי המקרא מאז מהדורת היסוד של בן-חיים.

בספרים המצויים מסומנות הגעיות הקלות בכל מקום שמבנה התיבה ראוי לסימון כזה,⁷ בלא שיהיו מושפעות משום תנאי אחר, כגון: סוג הטעמים המצויים בסביבתם (מפסיקים או מחברים) ומהותם המוסיקלית, או סביבה פוניטית כלשהי. כנגד זה ב'כתר' המבנה הראוי לגעיה אינו קובע את הופעתה, אם כי תנאי

תנאי הגעיה בדפוסים המצויים

הוא לאפשרות סימונה. התנאי העיקרי להופעת הגעיה הוא סביבתה המוסיקלית, ולכך מתלווים לעתים גם גורמים אחרים, כגון מהות התנועה או העיצור, או המבנה ההברוני הכללי של הסביבה וכדומה. נוכיח את הדבר ע"י ניתוח הממצא של הגעיות הקלות בספר מלכים ב', פרקים א - יב, ושל כמה דוגמאות מיוחדות. הממצא יוצג להלן לפי הקטגוריות, שנראו לנו בנות משמעות לאור בחינתו של החומר, היינו: חלוקה לפי טעמים. תחילה יוצגו התיבות בעלות מבנה הראוי לגעיה קלה ומוטעמות בטעמים מפסיקים, ולאחר מכן תיבות כאלה בטעמים מחברים. כדי לא להאריך את הדיון יתר על המידה, נגביל עצמנו בעיקר לגעיות קלות בתיבה אחת בלבד. גם כך מדובר ברוב מניין ורוב בניין של הגעיות, וכוחו העקרוני של הדיון יפה גם לסוגים אחרים של געיות, שלא ניגע בהם. בצד המצב ב'כתר' יציג הממצא את המצב גם בכ"י ל כתשתית להבנת עקרונות השיחזור שיתבססו על כ"י ל וידונו להלן.

פשר הסימנים שבממצא: * - צורות שבהן חולק כ"י ל על ה'כתר'.
[ ] - סימון הפרק
להלן הממצא במלואו (והתיבות - לפי סדר הופעתן):

געיות קלות בתיבה אחת - מלכים ב פרקים א-יב

טעמים מפסיקים:

פשטא

בגועיה: [ב] מאתד' מעליו ויחצו ביריחו אחרי [ג] ויאמרו נחרבו [ד] ויחור ויאמרו [ה] וארם נעמו נעמו [ו] האחד ויאכלו ויאכלו האשה [ז] ויאמרו סוסייהם [ח] גחזי ובחריהם [ט] ואמרתי ואחזיה והקמתו ויצאו אחרי ויחור [י] ויראו ראשיהם לאשר מערער [יא] ועתלה והחצרות [יב] ועלה הכהנים ונתנו ולגדרים לחזאל.

ללא געיה: [א] האלהים [ד] האלהים [ה] בהשתחולתי הארמי [ו] ואלישע *הרעה [ח] בידד *מאותו [ט] ואלישע ונתתי [י] *הרצים.

ס"ה: ב'כתר': **בגועיה:** 37 **בלי געיה:** 11
בכ"י ל: **בגועיה:** 43 **בלי געיה:** 5

זקף קטן

בגועיה: [א] הלכים [ב] הלכו [ג] אעלה המנון שמעו [ד] מאתו [ח] האשה [ט] ושבבים.

ללא געיה: [א] האלהים האלהים האלהים [ב] אלהו ההרים [ג] *ליחור מעליו [ד] האלהים נערו האלהים האתו נערו תברכנו האלהים [ה] אחרי אחרי נעמו [ו] *האחד מעבדי אחרי [ז] האלהים האלהים [ח] *לרעב האשה תהרג יעשה *ברמה [ט] *שלשה [י] אדניכם ואהרנהו *שמרון *ירבעם [יב] *מכריכם.

ס"ה: ב'כתר': **בגועיה:** 8 **בלי געיה:** 33
בכ"י ל: **בגועיה:** 21 **בלי געיה:** 20

אתנח

בגועיה: [י] מאחריהם והמנשי [יא] בחצרות.

ללא געיה: [א] וחמשיו וחמשיו [ב] אעזבד אעזבד אעזבד מרחוק מעמד מעליו אליהו הגיאות ביריחו [ג] משמרון נעלה מאתו [ד] האלהים האתנות תעננו אעזבד לאכול [ה] לארם בשמרון *מצרעתו תעשה האלהים *נעמו גחזי [ו] *אדניהם מחנהו החמה *אוישע *ונאכלהו החמה [ז] *השערים [ח] האלהים

הָאֱלֹהִים בִּירוּשָׁלַם [ט] יְרוּשָׁלַם [י] בְּשִׁמְרוֹן אֲדִנִיכֶם נַעֲשֶׂה וְכִהְנִי שְׁמִירוֹן לִיחֻחַ
גְּבוּרָתוֹ בְּשִׁמְרוֹן [יא] תַעֲשִׂיו הָרָצִים *לִיחֻחַ [יב] *בִּירוּשָׁלַם *הַכְּהָנִים *בְּאֶרֶן.

ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 3 **בלי געיה:** 52
בכ"י ל: **בגעיה:** 13 **בלי געיה:** 42

טפחא

בגעיה: [ב] בְּסַעְרָה בְּסַעְרָה.

ללא געיה: [א] אַחֲרֵי בְּשִׁמְרוֹן אַחֲרֵי אַחֲרֵי אַחֲרֵי הָרֵאשִׁנִים יְהוֹשֻׁפֶט [ב] וְאֶלִישַׁע
וַיֵּרְדּוּ וַיִּלְכּוּ וַיַּחֲצוּ בְּרוּחַ נִפְלָה אֵלֵיהֶם [ג] לִיהוֹשֻׁפֶט וִיהוֹשֻׁפֶט וַיַּעֲמְדוּ בַעֲדוֹ הָאֱלֹהִים
[ד] בַּעֲדָה הָעֲלִיָּה הָאֲשֶׁה יִשְׁבִּים לְאֲנָשִׁים יָכֻלוּ [ה] לֹאדְנִי וְאֶסְפְּתוּ נַעֲמֹן נַעֲמֹן
מֵאֲתוֹ מֵאֲתוֹ גִּיחֲזִי הָאֲנָשִׁים וְעַבְדִּים [ו] הָאֱלֹהִים מַעֲבֵר מֵאֲשֶׁר וַיִּלְכּוּ וַיִּלְכּוּ לִיחֻחַ
[ז] מִצָּרְעִים וַיִּלְכּוּ וַיִּלְכּוּ וְאֶהְלִים [ח] הָאֲשֶׁה הָאֱלֹהִים לְאֲשֶׁה הָאֱלֹהִים וְהִרְתִּיהֶם
אַתָּה וִיהוֹשֻׁפֶט יְהוֹשֻׁפֶט [ט] וַיֹּאמְרוּ בְּחִלְקָה וַיִּלְכּוּ וְהִרְגִּלִים [י] עָמְדוּ הָרָעִים
בְּשִׁמְרוֹן הָאֲבִיד לַעֲשׂוֹת וַיִּלְכּוּ *לְמוֹצָאוֹת הַחֲטִיא וְהָרֹאבְּנִי [יא] רָאֲתָה מִינְקָתוֹ
וַעֲתִלָּה וַיֹּאמְרוּ *הָרָצִי אַחֲרֵיהָ הָרְגוּ הָרָצִים [יב] יְהוֹדָע הַכְּהָנִים הַעֲשִׂים בְּאֶמְנָה
לְכַהֲנִים לַעֲלוֹת.

ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 2 **בלי געיה:** 79
בכ"י ל: **בגעיה:** 4 **בלי געיה:** 77

רביע

בגעיה: [ט] *שְׁמַעָה.

ללא געיה: [א] אֵלֵיהֶם אֵלֵיהֶם אֵלֵיהֶם [ג] יְהוֹשֻׁפֶט וַיַּעֲקֹוּ גִיחֲזִי גִיחֲזִי לְנַעֲרוֹ
[ה] הָאֱלֹהִים וַיֹּאמְרוּ גִיחֲזִי [ו] הָאֱלֹהִים הָאֲחֵר [ז] אֶהְלִיהֶם [י] שְׁמִירוֹן שְׁמַעִים
וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים הָעֲלָה [יב] הַכְּהָנִים הָאֲנָשִׁים יַעֲלָה.

ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 1 **בלי געיה:** 22
בכ"י ל: **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 23

סילוק

ללא געיה: [א] אֵלֵיהָ [ב] הַחֲשׂוֹ הַחֲשׂוֹ בְּחִרְבָּה שְׁמִירוֹן [ג] אֵלֵיהֶם בְּאֶבְנִים [ד]
לְעַבְדִּים הַקְּצָרִים הָאֱלֹהִים אַחֲרֵיהָ לְאָכֻל [ה] נַעֲמֹן מִצָּרְעָתוֹ מִצָּרְעָתוֹ לִיחֻחַ [ו]
הַעֲצִים תַּחֲנִתִּי *נַעֲשֶׂה שְׁמִירוֹנָה שְׁמִירוֹן אֲדִנִיָּהם שְׁמִירוֹן אַחֲרָיו [ז] שְׁמִירוֹן שְׁמִירוֹן
[ח] הָאֱלֹהִים בִּירוּשָׁלַם לְאֶהְלִיו [ט] הָרָבִים הַחֲלוֹן סְרִיסִים [י] אֲדִנִיכֶם אֵלֵיהֶם
אֵלֵיהֶם בְּשִׁמְרוֹן [יב] יְרוּשָׁלַם יְרוּשָׁלַם.

ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 38
בכ"י ל: **בגעיה:** 1 **בלי געיה:** 37

גרש

ללא געיה: [ב] אֵלֵיהֶם אֵלֵיהֶם אֵלֵיהֶם [ד] *גִּיחֲזִי לְגִיחֲזִי מֵהֲנִיד הָאֱלֹהִים
[ה] הָאֱלֹהִים [ז] מַעֲבָדָיו [ח] הָאֲשֶׁה [ט] יְהוֹשֻׁפֶט אַחֲרָיו [י] וְלִשְׁלֹשִׁים
[יא] יְהוֹדָע הָרָצִים הָרָצִים [יב] וַיִּצְיֵאָהּ וַעֲשֶׂה.

ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 18
בכ"י ל: **בגעיה:** 1 **בלי געיה:** 17

גרשיים

ללא געיה: [ד] וְגִחֲזִי וְאֶלִישַׁע [ז] וַאֲדָנִי וַיֹּאמְרוּ יִדְעוּ.

ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 5
בכ"י ל: **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 5

תביר

ללא געיה: [א] בעליתו החמשים [ב] אליהו [ו] האלהים [ז] החתים [ט] בקברתו.

ס"ה: ב'כתר': בגעיה: 0 בלי געיה: 5

בכ"י ל: בגעיה: 0 בלי געיה: 5

זרקא

בגעיה: [ב] ביריחו

ללא געיה: [א] אליהו [ד] בידד [ו] האלהים וירדו [ז] האלהים אחריהם האלהים.

ס"ה: ב'כתר': בגעיה: 1 בלי געיה: 7

בכ"י ל: בגעיה: 2 בלי געיה: 6

סגול

ללא געיה: [א] החמשים [ה] נעמו האלהים [ו] שמונו.

ס"ה: ב'כתר': בגעיה: 0 בלי געיה: 4

בכ"י ל: בגעיה: 0 בלי געיה: 4

תלישא גדולה

ללא געיה: [ד] ונעמו.

ס"ה: ב'כתר': בגעיה: 0 בלי געיה: 1

בכ"י ל: בגעיה: 0 בלי געיה: 1

פזר

ללא געיה: [ג] יהרסו [ח] ואלישע.

ס"ה: ב'כתר': בגעיה: 0 בלי געיה: 2

בכ"י ל: בגעיה: 0 בלי געיה: 2

טעמים מחברים

מונח

ללא געיה: [א] ירבעם אליה ויאמרו ויענה [ב] ויאמרו ויאמרו ואלישע ויאמרו ויבקשו וירפו יצאו [ג] ויהורם וירדו החלקה בעלות זרחה מחנה והערים [ד] בעדד גיחזי לשונמית החרדה לעשות לעשות גיחזי השנמית והרעב [ה] יצאו נערה אחלי נעמן נהרות ונעמד לאלהים אחרי ונעמד [ו] יושע אמה ונאכלנו ישיבים [ז] מחנה מחנה מחנה ויעזבו ויאכלו ואנחנו מחנה והחמור וילכו מחנה [ח] באשר החיה ונעמד ועלליהם כאשר [ט] וצקת ירבעם ויאמרו [י] ויתחן לבבד עבדיו עבדי לעבדי לעשות החטיא [יא] בחדר יצאי יהודע יצאי [יב] שמרי ולחצבי יהושפט ויוזכר.

ס"ה: ב'כתר': בגעיה: 0 בלי געיה: 75

בכ"י ל: בגעיה: 0 בלי געיה: 75

מרכא

בגעיה: [ד] ויצקו.

ללא געיה: [א] מחלי אליה ליהורם [ב] ונעמדו עמדו ונעברו כאשר החטיא [ג] יהושפט [ד] לשפחתך אנכי השונמית ויאכלו [ה] נאסוף האלהים לאסוף ונעמד ולקחתי [ו] בחדר נערו האכה האשר ישיבים [ז] ישיבים [ח] החיה מחלי מחלי ונעמד [ט] והביאת ופתחת יהושפט בחלקה אליהו יאכלו [י] האמנים נעמד

וְהוֹנֵדְבּ וַיַּעֲלֵהוּ וַיַּעֲבֹדְנוּ עֲבָדֵי וַיְהוֹנֵדְבּ עֲבָדֵי וְאֲשֶׁר יֵשְׁבוּ יְהוֹאָחָז [יא] וַיְהוֹנָדָע [יב] אֵינֶכֶם בְּאֶצְרוֹת.

ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 1 **בלי געיה:** 48
 בכ"י ל: **בגעיה:** 1 **בלי געיה:** 48

דרגא

ללא געיה: [ג] יִרְבְּעָם [ה] כְּאֲשֶׁר [ז] אַחֲרֵי [ט] יֹאכָזָב וַיְהוֹנָדָע.
 ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 5
 בכ"י ל: **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 5

קדמא (=אזלא)

בגעיה: [ז] הַמִּצְרָעִים.
ללא געיה: [א] וַיֹּאמְרוּ הַחֲמִשִּׁים [ב] אֲלֵיהוּ וַיֵּצְאוּ וַחֲמִשִּׁים אֲלֵיהוּ [ג] יְהוֹשָׁפָט [ד] צָעָקָה [ה] לְהַשְׁתַּחֲוֹת [ו] הָאִשָּׁה וְאָמַר [ח] הַחֲלִיה וְדָרְשֶׁת וְאִחְזִיהוּ [ט] וְאִחְזִיהוּ [י] וְהָאֲמֹנִים לְרָצִים [יא] וַיַּעֲמְדוּ יְהוֹנָדָע [יב] וְאִחְזִיהוּ וַיְהוֹנָדָע.
 ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 1 **בלי געיה:** 21
 בכ"י ל: **בגעיה:** 1 **בלי געיה:** 21

תלישא קטנה

ללא געיה: [ז] וַיֹּאמְרוּ [ח] הָאִשָּׁה תַּעֲשֶׂה [י] יְהוֹנָדָב כְּהֵנִי [יב] וַיְהוֹרָם.
 ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 6
 בכ"י ל: **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 6

מהפך

בגעיה: [ו] הַמִּרְצָח.
ללא געיה: [ב] בְּהַעֲלוֹת הַלְכִים נָפְלָה [ג] וַיַּעֲשֶׂה מַעֲבָדֵי הַחֶרֶב וַיַּעֲלֵהוּ [ד] הָאֱלֹהִים הָאֱלֹהִים [ה] וַרְחֲצֶתָ [ו] צָעָקָה [ז] וַהֲרַעַב וַיֵּצְאוּ לְהַחֲבִיחַ כְּאֲשֶׁר [ח] הַחֲלִיה כְּאֲשֶׁר וַיַּעֲבֹר [ט] וּלְקַחֲתָ רֶכֶבִּים וְאִחְזִיהָ הָאֲרוּרָה [י] כְּאֲשֶׁר יִרְבְּעָם לַעֲשׂוֹת [יב] לַיהוֹנָדָע וַיְהוֹנָדָע לְחַרְשֵׁי.
 ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 1 **בלי געיה:** 28
 בכ"י ל: **בגעיה:** 1 **בלי געיה:** 28

גלגל

ללא געיה: [י] וְאֲשֶׁר.
 ס"ה: ב'כתר': **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 1
 בכ"י ל: **בגעיה:** 0 **בלי געיה:** 1

סכום הממצא – הערות ומסקנות:

א. נתחיל בטעמים המחברים: מן העיון בהם עולה שיטה יציבה וברורה של העדר געיות קלות, פרט לחריגים בודדים. בפרקים שנבדקו מצויות 188 תיבות כאלה, ורק שלש מהן מסומנות בגעיה. קשה להבין כיצד עשוי ממצא כזה לעלות בקנה אחד עם הנחותיו של הרב ברויאר כי "לא היתה לבן-אשר שיטה עקיבה וחד משמעית, אלא 'נטיות' בלבד"⁸. אין כל ספק שלדעת בן-אשר אין לסמן געיות קלות בטעמים מחברים, ואילו היה מנקד ומטעים טופס נוסף של המקרא, היה סימון הגעיות בתיבות בעלות הטעמים המחברים זהה לסימון ב'כתר'. אין כל יסוד להניח, שאי-סימון הגעיות בתיבות הללו נחשב בעיני בן-אשר בגדר 'רשות', אלא

געיות קלות בטעמים מחברים

בודאי בגדר חובה היה. כל אלפי הגעיות המסומנות במקומות אלה במהדורת ברויאר, וכן במהדורות הדפוס האחרות, מנוגדות אפוא בעליל לשיטתו של בן-אשר.

ג. געיות קלות בטעמים מפסיקים

ב. כוחם של הדברים יפה גם למרבית התיבות המוטעמות בטעמים מפסיקים. פרט לשני טעמים, פשטא וזקף קטן, שנדון בהם בנפרד, מצביע הממצא שלמעלה על שיטה ברורה של העדר געיות קלות בתיבות בעלות המבנה הראוי. באחד-עשר טעמים מפסיקים יש בפרקים הנבדקים 239 תיבות ראויות, ורק בשבע מהן מסומנת געיה. כל מה שנאמר בסעיף הקודם על שיטת בן-אשר בסימון הגעיות בטעמים המחברים, כוחו יפה אפוא גם לסוגים אלו של תיבות בטעמים מפסיקים. ג. כנגד שיטת העדר הגעיה ברוב המכריע של הטעמים, מחברים כמפסיקים, קיימת ב'כתר' שיטה הפוכה בטעם פשטא: רוב גדול של תיבות המסומנות בגעיה. עצם ההבחנה הברורה הזו בין סוגי הטעמים דיה ללמדנו, שאין המדובר במציאות של "איש הישר בעיניו יעשה", אלא בשיטה ברורה העומדת מאחרי הדברים; השיטה באה לידי ביטוי הן בקטגוריות הבלתי מסומנות והן בקטגוריות המסומנות, ובשום פנים אי אפשר להבין גיבוש ברור כזה בהנחה של "הן ולאן ורפיא בידיה", כדברי הרב ברויאר.

ד. בטעם פשטא

ד. הסימון, התלוי בסוג הטעם, מלמד על הגורמים העומדים מאחרי השיטה: הסימון משקף ביצוע מוסיקלי.⁹ ומשמעות הדברים היא: בן-אשר סימן רק את אותם המקומות שמסורת ההגייה והנגינה, שאותה הוא בא להנציח, הצדיקה סימון מוסיקלי. הביצוע המוסיקלי במקומות אלו לא עמד בפני עצמו, אלא תלוי היה בטעם העיקרי, ושימש לו מעין הכנה או קישוט. הרב ברויאר בספרו 'טעמי המקרא', קובע, כי "הגעיה מורה על נחץ משני שאינו מבוצע על ידי ניגון".¹⁰ קביעה זו אמנם נכונה היא לשיטת סימון הגעיות המבוצעת במהדורת ברויאר, שאין בה שום הבחנה בין טעמים. העדר התלות של הסימון בסוג הטעם אכן מלמד, שבחוגים שבהם צמחה שיטת הסימון חסרת ההבחנה (ראה להלן), לא היה הביצוע המוסיקלי גורם הסימון העיקרי, אלא עניינים אחרים של הגייה (כגון: אורך התנועה בהברה המסומנת וכיו"ב). אבל בשום פנים אין לומר את הדברים על שיטה כשיטתו של בן אשר, שתלותו של הסימון בסוג הטעמים היא קו יסוד שבה. אמנם יש מיעוט מבוטל של מקרים שבהם בא הסימון למטרות אחרות, כגון: צורות 'יראו' ודומותיה; ואמנם בצורות אלה אין הבחנה בין הטעמים; והגעיה באה בכולם.¹¹

ה. הסימון – מטעמים מוסיקליים

ה. דיון לעצמו מתבקש בטעם זקף. אמנם גם כאן אין רוב התיבות בעלות מבנה של געיה קלה מסומנות, אבל אחוז החריגים גבוה הרבה יותר מבשאר הטעמים המפסיקים.¹² ברם לאמיתו של דבר דרך זו של הצגת פני הדברים עלולה להטעות; למעשה, הדברים מורכבים יותר משנראה במבט ראשון, ויש להזהר מהגדרה סטטיסטית כוללת וחסרת הבחנה. בדיקת הרכיבים השונים של הקטגוריה מלמדת, שיש בהם כאלה שכמעט אינם מסומנים בגעיה, וכנגדם יש המסומנים בגעיה ברוב גדול של היקרויותיהם. לדוגמה: בממצא דלעיל מסומנות בגעיה רוב הצורות בעלות מבנה של תנועה גדולה לפני שווא: ארבע תיבות מסומנות בגעיה (והלכים; הלכו; שמעו; ישבים) כנגד אחת ללא געיה (שמרו). לעומת זאת במבנים אחרים בממצא שלפנינו בולט רוב גדול של תיבות חסרות געיה, כגון: (1) קמץ לפני חטף: 8 תיבות ללא געיה (האלהים – שמונה פעמים). אין דוגמה בגעיה. (2) קמץ לפני תנועה: 8 תיבות ללא געיה (האתון; לרעב; האשה; האחד ברמה; שלשה; ואהרנהו; ירבעם) כנגד תיבה אחת בגעיה (האשה). (3) פתח לפני חטף פתח: 8 תיבות ללא געיה (נעריו; נעריו; נעריו; נעריו; נעריו; נעריו; נעריו; נעריו) כנגד אחת בגעיה (נעריו). אין דוגמה בגעיה.

בטעם זקף קטן ממצא מורכב

חתכי בדיקה נוספים

ו. המסקנות העולות מן הממצא שלפנינו מקבלות חיזוק מחתכי בדיקה שונים של סימוני געיות קלות במקרא כולו (בחלקים המצויים ב'כתר'). נביא לדוגמה שני חתכי בדיקה מתוך רבים שערכנו, כדי לבחון את התנהגותן של צורות שונות בנושא שלפנינו: (1) משקל 'קוטלים' (ולא אותיות שימוש). (2) תיבת 'האשה'. (1) במשקל 'קוטלים'¹³ נבדקו בחלקי ה'כתר' הקיימים במקרא 175 היקרויות. בהם נמצאו בטעם פשטא: 13 - כולם בגעיה. בזקף קטן: 21 - מהם 13 בגעיה ו-8 ללא געיה. בשאר הטעמים המפסיקים: 72 - כולם ללא געיה. בטעמים המחברים: 70 - כולם ללא געיה.

משקל 'קוטלים'

ממצא זה מצטרף לחיזוק המסקנות שעלו לנו לעיל באשר לשיטת ה'כתר', לאמור: תיבות המוטעמות בטעמים מחברים אינן מסומנות בגעיה. כיוצא בזה גם במרבית הטעמים המפסיקים. כנגד זה בפשטא - התיבות מסומנות בדרך כלל בגעיה, והמשקל שלפנינו הוא בין התבניות שבהם הסימון עקבי יותר מבתבניות אחרות. בזקף קטן - משקל זה הוא בין התבניות המעטות שבהן רוב לתיבות המסומנות. בעניין זה צריך לדקדק דקדוק נוסף בהבחנה בין תיבות שאין לפניהן טעם מחבר (להלן: 'חתוכות') לתיבות שטעם מחבר לפניהן (=שאינן חתוכות).¹⁴ הרוב המכריע של התיבות המסומנות הן חתוכות, ואילו התיבות הבלתי מסומנות אינן חתוכות ברובן הגדול. הרוב במשקל זה מתקבל בשל העובדה, שמרבית התיבות הן חתוכות.

תיבת 'האשה'

(2) לתיבת 'האשה' יש 57 היקרויות בחלקי ה'כתר' הקיימים. בטעם פשטא - 9; מהם 6 בגעיה ו-3 ללא געיה. בזקף קטן - 8; מהם 2 בגעיה ו-6 ללא געיה. בשאר הטעמים המפסיקים - 23; מהם 22 ללא געיה ואחד בגעיה. בטעמים המחברים - 17, כולם ללא געיה.

הממצא בכללותו דומה אפוא לקודמו, פרט להבדלים הנובעים ממהויות מבניות-פוניטיות, המשפיעות על קיומו או העדרו של הקישוט המוסיקלי בקטגוריות בודדות. כאן בולט ההבדל בטעם זקף, והוא נובע מן ההבחנה שהשגחנו בה לעיל בין מבנים שונים בטעם זה. משקל 'קוטלים' שייך, כאמור, למבנה שרוב היקרויותיו מסומנות בגעיה (תנועה גדולה לפני שוא), ואילו תיבת 'האשה' היא מן המבנים שרוב היקרויותיהם אינן מסומנות. גם בקטגוריה של ה'פשטא' יש הבדל מסוים בעקביות הסימון של הגעיה בין שני המבנים הללו,¹⁵ אלא ששם אין הצורות המסומנות יוצאות מגדר של רוב.

הגעיות בכ"ל

ז. נעבור עתה לסימון הגעיות שבכ"ל. האם מצדיקים הממצאים הנ"ל את קביעתו של הרב ברויאר, כי נוסח הגעיות שבכתב היד הזה נובע ממה "שעלה במקרה על דעת נקדנו של כתב יד לנינגרד, שמומחיותו בעניין זה אינה דווקא בין המפורסמות...?"¹⁶ יש להשיב על שאלה זו בשלילה. אמנם נכון הוא, שבניגוד למומחיותו היוצאת מגדר הרגיל של אהרן בן-אשר, נקדן ה'כתר', אין לראות בסופרו-נקדנו של כ"ל מומחה ראוי לציון, אלא מעתיק מן השורה; אבל יש לזכור, שמעתיק זה פעל בסביבת ספרי מקרא הקרובים לנוסח בן-אשר, ויש לראותו כאחת החוליות הראשונות בשלשלת המעתיקים, שפעלו במעגל המסירה של נוסח המסורה הטרברני לאחר תקופת בעלי המסורה. מעתיקים אלו הם שהעבירו לדורות הבאים את דמות דיוקנו של 'נוסח המסורה', ולפיכך מן הראוי שנשים לב לתוצאות עבודתם.

אשר למעתיקו-נקדנו של כ"ל, הרי הרב ברויאר עצמו מודה, שתוצאות עבודתו של נקדן זה בתחום הניקוד והטעמים הן טובות עד כדי כך, שהיה ראוי לשמש מקור מרכזי בשיחזור נוסח ה'כתר' במקומות החסרים.¹⁷ להלן נראה, שיש להתייחס ביתר רצינות גם לנוסח הגעיות שלו, העומד, בעיקרו של דבר, על אותו בסיס שיטתי כנוסח ה'כתר', ובשום פנים אין לומר שמקורו בסימונים שרירותיים

של נקדנו. כבר הזכרנו במבואנו למהדורת הכתר,¹⁸ שניקודו של כ"י ל נעשה בשני שלבים, שלב ההעתקה ושלב ההגהות, ורק בשלב השני היה לפניו ספר הקרוב בניקודו וטעמיו ל'כתר', אבל לא שווה לו. לפי ספר זה הגיה את הניקוד והטעמים ובעיקר את הגעיות. עצם ההגהה של הגעיות מלמדת, שהנקדן ייחס חשיבות לנוסח הגעיות, וקבעו סופית לפי ספר שסמך עליו, ולא לפי שרירות לב. ואף שיש להניח, כי תהליכי תיקון, שאינם נעשים ע"י מומחה, עלולים להותיר רישומן על התוצאה הסופית, אין הדבר נובע משרירות ליבו של המתקן, אלא משגגתו, והתמונה הכוללת תשקף בדרך כלל את מצע הטקסט שלפיו נעשו התיקונים.

שיטת ל דומה לשיטת ה'כתר'

ח. ואמנם מן הממצא דלעיל בס' מלכים עולה, ששיטתו של כ"י ל היא ביסודה שיטת הסימון המוסיקלית המשתקפת גם ב'כתר', ובה קודם כל הבחנה יסודית בין טעם פשוט לשאר טעמים. בתיבות בעלות טעמים מחברים אין געיות, והממצא ממש זהה לממצאו של ה'כתר'.¹⁹ כיוצא בזה גם במרבית הטעמים המפסיקים השיטה היא העדר סימון געיות, וההבדלים בין כ"י ל ל'כתר' הם, בדרך כלל, מעטים וחסרי משמעות. הבדל ניכר יותר נראה בטעם אתנח: בעוד שב'כתר' יש רק שלשה חריגים של סימון געיה מתוך 55 תיבות בטעם זה, הרי בכ"י ל יש 13 חריגים. אבל גם מספר זה, למרות שהוא מצביע על נטיה מסוימת לסימון געיה בתיבת אתנח, אינו מערער את הרוב הניכר של התיבות הבלתי מסומנות.²⁰

תחומי ההבדלים

ההבדלים הגדולים ביותר מצויים בטעם זקף קטן. בכ"י ל מגיעות התיבות המסומנות בגעיה לכדי רוב קטן, כנגד מיעוט ב'כתר'. אבל גם כאן יש להזהר מהכללות. כאמור, התמונה בטעם זה מורכבת למדי, ויש להתבונן היטב בסעיפים השונים של הקטגוריה, על-מנת לדייק בתיאור. יש תבניות שבהן הדמיון בין שני כתבי היד רב, כגון תנועה גדולה לפני שווא, שבשניהם רוב גדול לתיבות המסומנות. כנגד זה בתבניות אחרות, כגון קמץ לפני תנועה או קמץ לפני חטף, יש ב'כתר' רוב גדול לתיבות לא מסומנות, ואילו בכ"י ל רוב למסומנות. עיון נוסף יגלה, שהסיבה להבדלים אלה נעוצה בכך שה'כתר' כמעט שאינו מבחין בסעיפים אלה בין תיבה חתוכה לשאינה חתוכה, ואילו בכ"י ל בולטת הבחנה כזו: מרבית התיבות החתוכות מסומנות, ואלו שאינן חתוכות אינן מסומנות ברובן.

אבל כל השינויים הללו אינם נוגעים אלא בתחומים צרים מאוד של הממצא בכללותו, והיקפם אינו עולה על 7% מכלל התיבות הראויות לגעיה קלה בתיבה אחת (35 מתוך 515 תיבות). שיעור הדמיון בין ה'כתר' לכ"י ל בקטע זה הוא אפוא כ- 93%, שיעור גבוה, המצביע על בסיס שיטתי אחד. בדיקות של קטעים אחרים מעלות תמונה דומה, ואחוז הדמיון עשוי להשתנות רק במעט; הכל לפי מידת הריכוז של תיבות מן התחומים שבהם חלוק ה'כתר' על כ"י ל.

עניין זה מומחש היטב בהשוואת הממצא של כ"י ל ל'כתר' בשני חתכי הבדיקה הנוספים שנידונו לעיל: משקל 'קוטלים' ותיבת 'האשה'. משקל 'קוטלים' הוא מן התבניות שבהן אין מחלוקת מהותית בין כ"י ל ל'כתר' בשום קטגוריה, ולפיכך יהא שיעור שינויו של כ"י ל קטן יחסית (כ- 7%), והוא פרי הצטברות של חריגים בקטגוריות שונות (בטעמים מחברים הממצא זהה; בטעם פשוט: 2 שינויים; בזקף: 2 שינויים; בשאר המפסיקים: 9 שינויים). כנגד זה בתיבת 'האשה' נמצא אחוז גבוה קצת יותר של שינויים (כ- 16%), בעיקר בשל העובדה, שתבנית זו היא מן התבניות שבהן שונה כ"י ל במהותו בטעם זקף (לעיל ע' 8*); ואמנם מרבית השינויים מתרכזים בטעם זה (6 שינויים, כנגד 2 שינויים בפשוט ושינוי אחד בשאר המפסיקים. בטעמים מחברים אין כל שינוי).

הממצא במכלול כתבי היד של ימי הביניים

ט. עד כאן באשר למסד המשותף ל'כתר' ולכ"י ל. אולם לא פחות חשוב לענייננו הוא הממצא המאלף העולה מתוך השוואת למעלה ממאה כתבי יד של תנ"ך מימי הביניים. במקומות אחרים כבר דנתי במציאות הטקסטואלית ששררה

במרכזי מסירה שונים ברחבי התפוצה היהודית של ימי-הביניים, והראיתי, שבצד מעגל המסירה של 'נוסח המסורה', שסימניו המובהקים הם ההתאמה הרבה לדרישותיה של ה'מסורה' באותיות, ניקוד וטעמים, קיימים גם מעגלי מסירה אחרים הרחוקים מ'נוסח המסורה' בשיעורים שונים, ואף להם סימנים מובהקים משלהם; ולא עוד אלא שכתבי היד המייצגים אותם הם רוב מניינם של כתבי היד, ואף יש מרכזי מסירה גדולים וחשובים, כגון אזור אשכנז, הטבועים בחותמם.²¹ והנה מתברר, שטיפוסים שונים של כתבי יד אפשר לאפיין לא רק בנוסח האותיות, הניקוד והטעמים שלהם, אלא גם בנוסח הגעיות. לכתבי היד, המשקפים את 'נוסח המסורה' במרחבים גדולים של זמן ומקום עד לעידן הדפוס, סימני זהות משלהם בנוסח הגעיות. מסד הגעיות הקלות שלהם הוא מסד הגעיות שהבחנו לעיל גם ב'כתר' ובכ"י ל, היינו: שיטה מוסיקלית, המסמנת געיות בעיקר לפי סוגי טעמים. יש בהם הבחנה עיקרית בין פשטא לשאר טעמים, הסכמה נרחבת באשר לאי סימון געיות בטעמים מחברים ובמרבית הטעמים המפסיקים, ותחומים צרים של חילוקי דעות בעיקר בטעם זקף, ופה ושם גם באתנה ובטעמים אחרים. אין להסביר את הזיקה הרצופה הזאת של כתבי יד מאוחרים לכתבי יד קדומים כגון ה'כתר' וכ"י ל, אלא בהנחה, ששיטת הסימון הזו אמנם נעשתה חלק בלתי נפרד מ'נוסח המסורה', וכל מי שהעתיק מכתבי יד מובהקים של 'נוסח המסורה' הקפיד להעתיק גם את נוסח הגעיות שלהם.

סימני זהות טיפוסיים של נוסחי געיות

שיטת הסימון של נה"מ

י. מן העבר השני מצויות היו גם שיטות אחרות של סימון געיות, שהצד השווה שבהן הוא, שהן צמודות לכתבי יד, שנכתבו מחוץ למעגלו של 'נוסח המסורה'. שתי שיטות עיקריות מסתמנות בכתבי יד מן הסוג הזה:

שיטות סימון של נוסחים 'חוץ-מסורתיים'

שיטה א': העדר מוחלט של געיות. שיטה זו מסמנת אך ורק ניקוד וטעמים, ולא געיות. אחד הסימנים המובהקים לניתוקה של שיטה זו מ'נוסח המסורה', שאין היא מסמנת גם געיות כבדות, שלכל הדעות נעשו חלק בלתי נפרד מנוסח זה.²² היא מצויה בכל אזורי המסירה היהודיים, במזרח, באיטליה, באשכנז ובספרד, ושורשיה הקדומים מגיעים לטקסטים ארץ-ישראליים 'חוץ-מסורתיים', כעדותם של כמה מכתבי גניזת קהיר.²³ גם אם פה ושם ניתן למצוא בכתבי יד מן הסוג הזה געיות בודדות, אין זו אלא חדירה תניינית הנובעת מתהליכי מסירה, ואינן מעיקר השיטה.

א. העדר געיות

שיטה ב': סימון געיות קלות בכל תיבה הראויה להן מצד המבנה, בלי קשר לסוגי טעמים.²⁴ גם בשיטה זו ניכר העדרן המוחלט או החלקי של הגעיות הכבדות, והעדרות זו בולטת שבעתיים על רקע ריבוי הגעיות הקלות. תמונת געיות זו, המנוגדת במהותה לתמונת הגעיות של 'נוסח המסורה', נובעת מכך שמניעי הסימון אינם מוסיקליים, ומכאן הריבוי חסר ההבחנה של געיות קלות מכאן, והעדר געיות כבדות, שאף הן מוסיקליות, מכאן.²⁵ שיטה זו מצויה באיטליה ובאשכנז, ואינה מצויה בספרד. אין צריך לומר, שהשיטה לא נוצרה במקומות אלה, ושורשיה הקדומים מגיעים אף הם לארץ-ישראל. נראה, שמוצאם בכתבי יד 'חוץ מסורתיים', כגון אלה המנוקדים ניקוד 'טברני-ארץ-ישראלי'.²⁶

ב. ריבוי געיות

יא. לסיכום תולדות המסירה של הגעיות הקלות עד לעידן הדפוס ניתן לומר: (א) רציפות קיומן של השיטות השונות זו ליד זו לאורך תקופת כתיב-היד עד סוף ימי-הביניים מעידה על הקפדה יתירה של נקדנים-מעתיקים בהערכת הגעיות של מצעי המסורת המקומית שהם פועלים בתוכה, היא טיבה אשר יהא. עובדה זו אינה עולה, בשום פנים, בקנה אחד עם הנחה, שסימון הגעיות תלוי היה ברצונם של הנקדנים, ברצותם מסמנים וברצותם אינם מסמנים.

סיכום עידן כתבי היד

(ב) שיטת ריבוי הגעיות, המוכרת לנו מן הדפוסים, היתה קשורה לפני עידן

הדפוס לכתבי יד, שמכל הבחינות האחרות (אותיות ניקוד וטעמים) אין לשייכם למסגרת 'נוסח המסורה'. היא צמחה ונתקיימה בחוגי מסירה שלא הכירו כראוי את דמותו המדוקדקת של 'נוסח המסורה', כפי שיצא מתחת ידם של אחרוני בעלי המסורה הטברניים.

(ג) כנגד זה מצויה שיטה ג' בכתבי יד הראויים מכל הבחינות להחשב בגדר 'נוסח המסורה'.²⁷ ה'כתר' הוא אחת התחנות הראשונות והחשובות בדרכה של השיטה, וכנראה, הגורם המרכזי בהשרשתה הבלעדית בכתבי יד של 'נוסח המסורה' שהועתקו במאות השנים הבאות עד לעידן הדפוס.

מסורת הגעיות במהדורות הדפוס

על רקע הנאמר לעיל ננסה עתה להבין את מהותה של מסורת הגעיות שאנו מוצאים בדפוסים המקובלים של המקרא, את התהוותה ואת גלגוליה. כאמור, שיטת הגעיות הקלות, השולטת בנוסח הדפוסים זה קרוב לחמש מאות שנה, היא שיטת 'ריבוי הגעיות', לאמור: סימון געיה בכל תיבה הראויה לכך מצד מבנה. שיטה זו מורשת היא לנו ממהדורת 'מקראות גדולות' של יעקב בן-חיים (משנת רפ"ד-רפ"ה), ששימשה אבן יסוד לכל מהדורות המקרא שבאו בעקבותיה. בן-חיים ביקש להנחיל לעידן הדפוס 'נוסח מסורה' מדויק, כפי שהוא מאריך לתאר במבוא למהדורתו. וכיוון שהוחזק ע"י בני דורו כמומחה, נתקבלה מהדורתו כאבטיפוס הראוי לחיקוי מדויק על-ידי המהדירים שבאו בעקבותיו. חיקוי זה כלל גם את הגעיות.

**ריבוי געיות – מורשת
מהדורת בן-חיים**

על מידת הצלחתו בהגשמת המשימה שנטל על עצמו בתחום הנוסח כבר עמדנו במבוא למהדורתנו;²⁸ לענייננו נחזור ונתעכב על נוסח הגעיות. מנין נטל בן-חיים את נוסח הגעיות שלו, והאם עשה את שעשה מתוך בקיאות בנושא? עובדה ראשונה המעמידה בספק רב את בקיאותו של בן-חיים בתחום הגעיות, ואת מידת תשומת הלב שהוקדשה לעניין זה, היא המעבר הפתאומי משיטה לשיטה שאנו מבחינים בחטיבת ה'כתובים'. שיטת 'ריבוי הגעיות', שהזכרנוה לעיל כמורשתו של בן-חיים, אינה אופיינית אלא לתורה ולנביאים, ואילו בספרי הכתובים שבמהדורתו מוחלפת השיטה: העדר כמעט מוחלט של געיות. מסתבר אפוא, שמה שהרב ברויאר מכנה "השיטה הברורה והיציבה של כל מהדורות המקרא", הורתה ולידתה בהעדר בהירות ובהעדר יציבות, כיצירת כלאיים של בן-חיים.

**מהדורת בן-חיים – כלאיים של
שתי שיטות**

את נוסח הגעיות שבתורה ובנביאים לא העתיק בן-חיים משום מה מכתבי היד הספרדיים, שבהם השתמש כבסיס למהדורתו, אלא בחר לצורך זה במהדורת הדפוס של פרטנסיס, שקדמה לו בהוצאת בומברג שבונציה.²⁹ הוא לא חש שהוא מרכיב מין בשאינו מינו, וטעותו זאת הונצחה בכללותה בכל מהדורות הבאות של המקרא, הן 'מקראות גדולות' והן 'מקראות קטנות' עד ימינו, אם כי בפרטיה חלו שינויים מסויימים בידי מהדירים מאוחרים, כפי שנראה להלן.

טעות זאת לא זו בלבד שלא נחשפה בדורות הבאים, אלא עוד קיבלה חיזוק מידיהם של חוקרים חשובים במאות ה-18 - 19, שניסו לתת לה ביסוס מדעי. החל בכך היידנהיים, והחרו החזיקו אחריו בער וויקס.³⁰ הכל סברו שריבוי הגעיות יסוד הוא מיסודותיו של בן-אשר.³¹ את משפטם על הגעיות חרצו חוקרים אלו לא מתוך היכרות קרובה עם המציאות הטקסטואלית של ימי הביניים, אלא על סמך הספרים המקובלים בימיהם, ומתוך עיון בספרי דקדוק מיה"ב, שניסו לעצב כללים לסימון הגעיות, ובראשם ספרו של יקותיאל בן יהודה הנקדן (יהב"י).³²

**היידנהיים, בער וויקס –
תמיכה מדעית מוטעית**

עיון מדוקדק בספרו של יהב"י על רקע המציאות של כתבי היד שסבבה אותו מלמד, שהבנין התיאורטי שבנה יהב"י לגבי סימון הגעיות בכללותו, קלות וכבדות,

נבנה על יסודות הלקוחים משתי שיטות שונות: אשכנזית וספרדית, ולא הלם למעשה אף אחד מכתבי היד שבהם השתמש. בתחום הגעיות הקלות הלמו כלליו רק את המציאות האשכנזית שבתוכה חי,³³ ואילו בתחום הגעיות הכבדות שיקפו הכללים אך ורק כתבי יד ספרדיים, ששימשו לו כספרי מופת לעבודתו בכללותה.³⁴ היידנהיים, שהניח כי כלליו של יהב"י משקפים את שיטתו של בן-אשר, עשה את הבניין התיאורטי של יהב"י, המנותק מן המציאות, יסוד להדפסת החומשים שההדיר והוציא לאור בשנת 1818 בבית הדפוס המפורסם שיסד ברדלהיים.³⁵ בחומשים אלה אנו מוצאים לראשונה בתולדות המסירה של הדפוסים סימון שיטתי של הגעיה הכבדה, בעוד שבדפוסים שקדמו לו הסימון של סוג געיה זה או שאינו קיים כלל,³⁶ או שהוא קיים באופן חלקי.³⁷ כמו כן קבע היידנהיים בחומשיו סימון שיטתי של שתי געיות בתיבה אחת, הן כאשר התיבה ראויה לשתי געיות קלות והן לגעיה כבדה וקלה (כגון: וַיַּעֲמֵד מֵאַחֲרֵיהֶם וְשִׁמְ' יד, טו). חומשים אלו שימשו בהמשך הדרך מצע למהדורות נוספות,³⁸ וכך הטביע היידנהיים את חותמה של שיטה תיאורטית קדומה, שהציע נקדון מנקדני אשכנז בימי הביניים, על קטע נכבד של מסירת הדפוסים במאה וחמישים השנים האחרונות.

השפעת היידנהיים על הדפוסים

אולם שיטת היידנהיים לא היתה היחידה שהשפיעה על שינוי מורשת הגעיות של בן-חיים. כשאנו בוחנים חלק אחר של המציאות הטקסטואלית בימינו, מקראות גדולות ומקראות קטנות, ניווכח שקיימת גם שיטה המנוגדת לחלוטין לשיטת היידנהיים בכל הנוגע לסימון הגעיות הכבדות ולסימון שתי געיות בתיבה אחת. במרבית ספרי התנ"ך השלם, שאינם מהוצאת קורן (להוציא מהדורתו של דותן ומהדורת הרב ברויאר), אין הגעיה הכבדה מסומנת כלל (או כמעט שאינה מסומנת), וכן אין מסומנות שתי געיות בתיבה אחת. גם במהדורת ורשה של 'מקראות גדולות'³⁹ ובמהדורות הרבות שהועתקו ממנה, שולטת שיטה זו, אם כי אינה מבוצעת בעקביות מוחלטת במקרא כולו.

כבר אמרנו ששיטה זו, שאינה מכירה געיות כבדות, שרשיה קדומים, והיא מצויה הרבה בכתבי היד של האזור האיטלקי-אשכנזי. נראה, שלעידן הדפוס נכנסה לראשונה בעקבות פעולות ההדירה של 'מקראות קטנות' בידי מהדירים נוצרים במאות 17-18. הראשון היה, כנראה, יבלונסקי, במהדורת ברלין 1699. הוא ניפה ממהדורתו באורח שיטתי את הגעיות הכבדות, שהיו, בשיעור מסוים, במהדורת בן-חיים. קשה להניח, שמניעי הניפוי נבעו מהשוואה עם כתבי-יד אשכנזיים מן הסוג הנ"ל; שכן מדוע יתקן דווקא את נוסח הגעיות של בן-חיים לפי כתבי-יד, שבכל שאר התחומים בודאי לא שימשו לו כספרי מופת?

נוסח הגעיות במהדורת יבלונסקי

נראה, שיבלונסקי עקר את הגעיות הכבדות ממהדורתו בהשפעת דברי ר' מנחם די לונזאנו, כפי שהבינם.⁴⁰ בהקדמתו הלטינית הביא יבלונסקי את לשון דבריו של ר' מנחם במלואם, כדלהלן:

"קצתי בחיי מפני רוב הגעיות היתרות, כנטולות דמו, ששמו האשכנזים בספרים, וקראום 'מתג'. ואני קורא אותם 'מתג לחמור', היו עלי לטורח, נלאיתי נשוא עול הגהתם, כי רבו מארבה ואין להם מספר. ואני אמרתי, אגלה אזנך עליהם, למען תוכל לתקן ספריך בספרי תורה המדויקים, וכן עשיתי בספרי; אבל עתה שבאתי להדפיסו חדלתי מהדפיס הגהת הגעיות, לפי שידעתי ששום אדם לא יחוש להטריח עצמו להגיהם בספרו, ואם כן למה זה איגע להדפיסם?"

יבלונסקי מביע את צערו על שר' מנחם לא גילה לאלו געיות הוא מתכוון, אבל אינו אומר במפורש מהן המסקנות המעשיות שהוא עצמו מתכוון להסיק מן הדברים. מהעדר הגעיות הכבדות במהדורתו מסתבר, שהוא פירש את דברי ר' מנחם כמוכונים לסוג זה של געיות, ובכך טעה טעות גורלית, שהשפיעה השפעה

מכרעת על גזרה נרחבת של מסירת המקרא שמכאן ואילך, היא גזרת 'מקראות קטנות' קטנות'.

לפני שנסיביר את מהות טעותו, נצרף לתמונה דמות חשובה נוספת, שאף היא השפיעה על מגזר רחב של המסירה המקראית בתחום המקרא המפורש, ו'מקראות גדולות' בכלל זה, היא דמותו של ר' שלמה מדובנא (=רש"ד), ממבארי החומש של מנדלסון ומגיהו, ובעל החיבור 'תיקון סופרים'.⁴² כיוון ששיקוליו של רש"ד מתועדים בחיבורו, והכרעותיו בעניין הגעיות מסתמכות אף הן על ר' מנחם די לונזאנו, ראוי שנתעכב מעט על מעשיו בתחום הנידון.

נוסח ר' שלמה מדובנא

הערותיו של רש"ד מתייחסות לנוסחו של חומש רא"פ,⁴³ שהוא גלגול מגלגוליו של נוסח בן-חיים ושימש מצע למהדורת מנדלסון. כמעט בכל מקום שיש געיה כבדה בחומש זה מצהיר רש"ד שהוא מוחקה. כיוצא בזה גם במקומות שיש שתי געיות בתיבה אחת (או בתיבות מוקפות) הוא מוחק אחת מהן. את הסמכות למחיקה זו הוא שואב, לפי עדותו, מאותו קטע בספרו של ר' מנחם מלונזאנו שהובא למעלה, וראיות נוספות להצדקת המחיקה הוא מביא בעיקר ממהדורתו הנ"ל של יבלונסקי וכן ממהדורות נוספות שבאו בעקבותיה. אלא שגם הוא טעה בהבנת דברי ר' מנחם.

נביא שתי דוגמאות, מתוך רבות אחרות, מלשונו של רש"ד בעניין המחיקות: בראשית ד,ה: תיבת 'יִפְלֹ' מסומנת בגעיה כבדה בחומש רא"פ, ועל כך מעיר רש"ד:

"עזבתי המתג של הו"ו כי זר הוא, כדרכי ע"פ כללו של א"ת (= אור-תורה),

סוף פרשת בראשית, וכ"ה (= וכן הוא) בקצת ספרים מדויקים".

ועל תיבת 'הַמִּחְנֶה' שבבר' נ,ט הוא מעיר:

"מחקתי המתג הזר שבה"א בחומש רא"פ ובשאר ספרים, ע"פ הגהת הא"ת

סוף פ' בראשית, וכן איננו בתנ"ך ברלין תנ"ט".

בדוגמה הראשונה היתה געיה כבדה, והוא מחק אותה בהסתמכו על דברי ר' מנחם. בדוגמה השנייה היו שתי געיות, אחת כבדה ואחת קלה, והוא מחק את הכבדה והשאיר את הקלה. התנ"ך שהוא מזכיר (ברלין תנ"ט) הוא מהדורת יבלונסקי הנ"ל. בדרך זו הוא מוחק דרך שיטה את כל הגעיות הכבדות, והתוצאה דומה למה שעשה יבלונסקי ובעקבותיו כל מהדורות 'מקראות קטנות'. מעתה מצטרפות למעגל מבטלי הגעיות הכבדות גם מהדורות תורה עם פירושים, ההולכות בדרכו של רש"ד. חיבורו של רש"ד אינו נוגע בנביאים וכתובים, אבל מוצאים אנו אותו תהליך גם במהדורות מאוחרות יותר של נ"ך עם פירושים, ונראה, שהנוסח שם הועתק ממהדורות של 'מקראות קטנות'.

טעות בהבנת דברי ר' מנחם
די לונזאנו

יבלונסקי ורש"ד הם עוד דוגמה מאלפת, כיצד טעותם של אנשים, שנמצאו בצמתים חשובים של מסירת המקרא בעידן הדפוס, עלולה היתה לחרוץ גורלם של מעגלי מסירה נרחבים לדורות רבים. שניהם הבינו משום מה את דברי ר' מנחם די לונזאנו כמוכונים לגעיות הכבדות, וטעו בכך טעות חמורה. אמנם ר' מנחם עצמו אינו מפרש את כוונת ניסוחו 'רוב הגעיות היתירות... ששמו האשכנזים בספרים', אבל בודאי לא נתכוון, ולא היה יכול להתכוון, לגעיות הכבדות, מן הסיבות הבאות:

(א). הגעיות הכבדות אופייניות דווקא לספרי הספרדים, ולא לספרי האשכנזים, שעליהם מוסבים דבריו.

(ב). הגעיות הכבדות הן במיעוט קטן ביותר לעומת הגעיות הקלות. קשה להניח שהתאור "רבו מארבה ואין להם מספר" הולם מצב זה. החשש שלו, ש"שום אדם לא יחוש להגיהם בספרו" בגלל מספרם העצום, אין לו מקום, אילו אכן היה מדובר בגעיות הכבדות.

שני הסימנים המובהקים שר' מנחם נותן בגעיות המיותרות הראויות להימחק: הריבוי, והמצע האשכנזי שלהן, אינם מותרים מקום לספק, שכוונתו היתה דווקא לגעיות הקלות, הפך הבנתם של יבלונסקי ורש"ד ר' מנחם, לא זו בלבד שהיה מומחה בענייני נוסח ומסורה, אלא שעשה את עבודתו, לפי עדותו, מתוך עיון בכתבי יד רבים, לפחות עשרה במספר, ובהם ספרי ספרד מדויקים, שעליהם בעיקר הסתמך בהכרעותיו.⁴⁴ הוא הכיר אפוא היטב את המציאות האשכנזית והספרדית, וכשיצא נגד ריבוי הגעיות היתרות שבספרי אשכנז, שאב את התנגדותו מן ההשוואה שבין ספרים אלה ל'ספרי ספרד המדויקים' המייצגים את 'נוסח המסורה', שכולם מעידים על מיעוט געיות קלות מחד, ועל הקפדה בסימון הגעיות הכבדות מאידך.

כאמור, טעותם של יבלונסקי ורש"ד בהבנת דברי ר' מנחם היתה הרת תוצאות לגבי חלק הארי של מסירת המקרא בדורות הבאים, עם פירושים וללא פירושים. בסופו של דבר יושם נוסח געיות זה, גם במהדורת ורשה של 'מקראות גדולות', וממנה עבר לרוב המהדורות של 'מקראות גדולות' שבאו בעקבותיה, להוציא אלה שיישמו (בתורה בלבד) את שיטתו של היידנהיים.⁴⁵

אם שבים ובוחנים אנו, לאור המידע שהוצג לעיל, את הגדרתו של הרב ברויאר לגבי נוסח הגעיות המקובל בימינו: "הנוסח הברור והיציב שכל ישראל כבר קבלו על עצמם זה דורות רבים", אפשר לומר בבטחה, שאין להגדרה זה כל אחיזה במציאות. נוסח הגעיות איננו 'ברור' ואיננו 'יציב', וממילא לא נתקבל על 'כל ישראל'. ראינו שחוסר הבהירות והעדר היציבות מתחילים כבר באבטיפוס של כל מהדורות הדפוס, מהדורת בן-חיים, והם עוברים כחוט השני דרך כל תולדות המסירה בעידן הדפוס. גם בדורנו עדיין לא השתנה המצב: לא הרי מהדורת קורן, המסמנת געיות לפי שיטת היידנהיים (געיות כבדות וקלות כאחד, ושתי געיות בתיבה אחת), כהרי מהדורות רבות אחרות, כגון לעטעריס, ואלה המושפעות ממנה, שנוסחן הוא נוסח יבלונסקי ורש"ד וללא געיות כבדות, וגעיה אחת בלבד בתיבה). מהדורת ברויאר עצמה הוסיפה גוון נוסף לחוסר היציבות הזה בכך, שלא קבלה לא את עקרונותיו של רש"ד ואף לא את כל כלליו של היידנהיים, והיא מצרפת, מחד, סימון שיטתי של געיות כבדות עם סימון שיטתי של געיות קלות כהיידנהיים, אבל מאידך איננה מקבלת סימון של שתי געיות בתיבה אחת, ובזה היא צועדת בדרכו של רש"ד. נמצא, שמהדורת ברויאר לא זו בלבד שהיא מצרפת לנוסח בן אשר שיטת געיות זרה לו, אלא שהיא גם מציעה דמות כוללת של נוסח געיות, שלא היתה קיימת מעולם, לא בספר מספרי הדפוס ולא בכתב יד מכתבי היד של ימי הביניים,⁴⁶ ואין היא צועדת בשום דרך מן הדרכים שנסללו ע"י קודמותיה.

המהדורה הראשונה, שהנציחה סוף סוף בדפוס נוסח געיות המייצג את שיטת הגעיות שרווחה בספרי 'נוסח המסורה', היא מהדורת דותן.⁴⁷ מהדורה זו העתיקה את נוסחו של כ"י ל כמות שהוא. אמנם, כפי שכבר ציינו במבוא,⁴⁸ אנו מסתייגים מעצם בחירתו של כ"י ל כמצע ראוי לייצוגו של 'נוסח המסורה' בימינו, אבל בשל עקרונות הההדרה הנכונים המונחים ביסוד המהדורה, זכינו, לראשונה בעידן הדפוס, גם לשיטת געיות, שאינה מושפעת מן השיטות שנשתרשו בדפוסים, אלא חוזרת היא לשיטה הרווחת בספרי 'נוסח המסורה' לאורך כל מסלול מסירתו בעידן כתבי היד.

את המגמה הזו מביאה עתה מהדורתנו לשיאה הראוי, בהציגה את נוסח הגעיות, שרשם אהרן בן-אשר בכבודו ובעצמו. ראינו לעיל,⁴⁹ שר' מנחם די לונזאנו ביקש לשרש את ריבוי הגעיות של ספרי אשכנז מן הספרים המודפסים, בהכירו נכונה, שאינו עולה בקנה אחד עם 'נוסח המסורה' המיוצג ב'ספרי ספרד

אין נוסח מקובל של געיות

מהדורת 'הכתר' – הגשמת שיטת הגעיות של בן-אשר

המדויקים', אלא שנאש מן המאמץ חסר הסיכוי הכרוך בכך. עתה באה מהדורת היסוד שלנו להגשים סוף סוף אותה כוונה, אלא שאינה זקוקה עוד לשם כך לאותם ספרי ספרד, שכן לפניה מונח המקור של תנא דבי רב עצמו. דורות על דורות ביקשו הכל להחיל את 'נוסח בן-אשר' על ספריהם ולא עלה בידם כדבעי, בהעדרו של המקור עצמו. עתה, שהוא מונח לפנינו, האם יעלה על הדעת שנוותר על איבר מאיבריו בשל שרשרת הכרעות מוטעות של מהדירים, שהשרישו בספרים המודפסים נוסחי געיות המבוססים על עקרונות אחרים, שלא נקלטו מעולם בכתבי היד המובהקים של 'נוסח המסורה'?

הדגמה מייצגת של הטיפוסים השונים

נסכם פרק זה של דברינו בהדגמה מרוכזת של טיפוסי הנוסח השונים של הגעיות שנדונו לעיל. נביא להלן את ממצא הגעיות בקטע המכיל את מלכים ב' יג-יד, כא, היינו: המשך לי"ב הפרקים שהודגמו לעיל בספר זה, עד לקטע החסר ב'כתר' (יד, כב-יח, יג). נוסף לגעיות הקלות בתיבה אחת נכלול בממצא גם את הגעיות הכבדות (בטעמים מפסיקים), שראינו לעיל את חשיבותן כמאפיינים טיפוסיים של השיטות השונות. לאחר הצגת הממצא נעמיד שתי טבלות, אחת לכתבי יד ואחת לדפוסים, ובהן יובלטו קווי הייחוד של שיטות הסימון השונות; ובהתייחסות לטבלה זו נסכם את פרקנו.

הצגת הממצא דלהלן תיעשה כדרך שהוצג הממצא של י"ב הפרקים למעלה,⁴⁹ היינו: סימון הגעיות שבכתר, וסימון ההבדלים שבינו לבין כ"י ל בכוכביות. בטבלה יסוכם הנתונים המספריים של כתבי יד אלה ויתוספו נתונים מחמשת כה"י הבאים שנכתבו בסוף ימי הביניים: ש³; ש⁵; (מספרד) לו⁴; פ¹ לו¹² (מאשכנז).⁵⁰ כמו כן יוצגו נתוניהם של חמש מהדורות דפוס: מהדורת בן-חיים של 'מקראות גדולות' (בטבלה: מק"ג¹); מהדורת ורשה של 'מקראות גדולות' (=מק"ג²); מהדורת לעטעריס של תנ"ך (=לט), שהוא צאצא בן ימינו של מהדורת יבלונסקי; מהדורת קורן (=קו), המייצגת את שיטת היידנהיים, ומהדורת הרב ברויאר (=ברו).

להלן הממצא של ה'כתר' בפרקים יג-יד, כא:

הממצא במלכים ב' יג-יד, כא

געיות כבדות

[יג,ג] וַיִּתְּלִם [ט] וַיִּקְבְּרֵהוּ [יח] וַיַּעֲמֵד [כ] וַיִּקְבְּרֵהוּ [כא] אֶת־הַגִּדּוֹד [כג] וַיִּרְחַמֵּם [יד,ד] וּמִקְטָרִים [ט] וַתַּעֲבֹר [י] וַנִּשְׁאַךְ

געיות קלות בתיבה אחת

טעמים מפסיקים:

פשטא

בגעיה: [יג,ז] פֶּרְשִׁים [יד] וְאַלְיִשָּׁע [טז] יִדְדִי [יז] לַיְחֹחַ [כב] וַחֲזָאֵל [יד,יד] וּבְאֶצְרוֹת.

בלי געיה: [יג,ט] *וְהוֹאֲחֻז [כה] *הָעָרִים [יד,יט] *אֲחֶרָיו.

זקף קטן:

בלי געיה: [יג,ו] הָאֲשֶׁרָה [יז] *בְּאֶרְס.

מפסיקים אחרים:

בלי געיה: [יג,ד] וְהוֹאֲחֻז [ה] וַיִּשְׁכּוּ בְּאֶהְלֵיהֶם [ו] יִרְבְּעִם עֲמֻדָה בְּשִׁמְרוֹן [ז] לַיהוֹאֲחֻז *כְּעָפָר [ח] וְהוֹאֲחֻז וּגְבוּרָתוֹ [ט] בְּשִׁמְרוֹן [יא] לַיהוֹדָה [יב] לְאֶהֱלֹ [יג] וַיִּרְבְּעִם [יד] וּפְרָשָׁיו [יז] הַחֲלֹן [יז] בְּאֶפֶק [יח] הַחֲצִים [יט] הָאֶלֶהִים [כב] וְהוֹאֲחֻז [כג] *וַיַּעֲקֹב [כה] וְהוֹאֲחֻז [יד,א] יוֹאֲחֻז [ב] בִּירוּשָׁלַם יְהוֹעֲדִין

וְכִי־שָׁאֵל אֶת־שְׂוִי יִ
 וְאָמַר לִי אֱלֹהִים קָח
 קִשְׁתְּךָ וְחֶסֶם וְקַח אֶת־
 קִשְׁתְּךָ וְחֶסֶם וְאָמַר יִ
 לְקַדְוִי שָׂאֵל חֶסֶם וְקַח
 עַל־קִשְׁתְּךָ וְקַח נֶדֶן
 וְשֵׁם אֱלֹהִים עַל־עַל
 יְהוֹתְךָ וְאָמַר פֶּתַח
 חֲתוּלֹן קְרָמָה וְפֶתַח יִ
 וְאָמַר אֱלֹהִים עֲדָה וְחֶסֶם
 וְאָמַר חֶסֶם וְשֵׁם עֲדָה וְחֶסֶם
 וְחֶסֶם וְשֵׁם עֲדָה וְחֶסֶם
 אֶת־אֶת־בְּאֶפֶק עַל־פֶּתַח
 וְאָמַר קָח חֶסֶם וְקַח
 וְאָמַר לְקַדְוִי שָׂאֵל
 חֶסֶם וְקַח שְׂוִי יִ
 וְעַמְּסִי עַל־חֶסֶם
 עַל־אֶת־חֶסֶם וְאָמַר
 לְחֶסֶם חֶסֶם אֶת־שְׂוִי
 וְעַמְּסִי אֶת־חֶסֶם

וְכִי־שָׁאֵל וְאָמַר לִי
 אֱלֹהִים קָח קִשְׁתְּךָ
 וְחֶסֶם וְקַח אֶת־אֶת־
 קִשְׁתְּךָ וְחֶסֶם וְאָמַר
 לְמַלְךְ יִשְׂרָאֵל חֶסֶם
 יְהוֹתְךָ עַל־חֶסֶם וְקַח
 יְהוֹתְךָ אֱלֹהִים יִ
 יְהוֹתְךָ עַל־יְהוֹתְךָ
 וְאָמַר פֶּתַח חֲתוּלֹן
 קְרָמָה וְפֶתַח וְאָמַר
 אֱלֹהִים יְהוֹתְךָ וְקַח
 וְאָמַר חֶסֶם חֶסֶם
 לְיְהוֹתְךָ וְחֶסֶם חֶסֶם
 בְּאֶת־וְהִפִּית אֶת־
 אֶת־בְּאֶפֶק עַל־פֶּתַח
 וְאָמַר קָח חֶסֶם
 וְקַח חֶסֶם לְמַלְךְ
 יִשְׂרָאֵל חֶסֶם חֶסֶם
 וְחֶסֶם חֶסֶם חֶסֶם
 וְחֶסֶם חֶסֶם חֶסֶם

ירושלם [ה] כְּאֶשֶׁר [יג] יְרוּשָׁלַם [יד] *הַתְּעַרְבוּת שְׁמִרְוֹנָה [יז] *יְהוֹתְךָ
 [יט] בִּירוּשָׁלַם [כ] בִּירוּשָׁלַם.

טעמים מחברים
 בלי געיה: [יגא] יְהוֹתְךָ [ב] יְרַבְּעָם חֶסֶם [ו] מְחַסֵּאת [ו] חֶסֶם [ז] וְעַשְׂרָה
 וְעַשְׂרָת [י] יְהוֹתְךָ [יא] *וְיַעֲשֶׂה יְרַבְּעָם חֶסֶם [כא] קְבָרִים [כה] יְהוֹתְךָ
 [ידה] חֶסֶם [ח] יְהוֹתְךָ [י] וְיַהֲנֶה [טו] וְאֶשֶׁר [טז] יְרַבְּעָם [יז] אַחֲרֵי.

הנתונים שלהלן מתייחסים לממצא שלמעלה:

כתבי יד					
א	ל	ש ₃	ש ₅	לו ₄	פ ₁
געיה קלה					
בגעיה					
6	9	5	7	9	9
0	1	0	0	2	2
0	4	1	2	33	33
0	1	0	0	19	19
פשטא					
3	0	4	2	0	0
2	1	2	2	0	0
33	29	32	31	0	0
19	18	19	19	0	0
זקף קטן					
מפסיק אחר					
מחברים					
בלי געיה					
פשטא					
זקף קטן					
מפסיק אחר					
מחברים					
געיה כבדה					
(בטעמים מפסיקים)					
9	9	8	7	3	0
0	0	1	2	6	9
0	0	0	0	4	2

צלומי קטעים מכתבי יד - מתוך מלכים ב' פרק יג:
 למעלה: כתר ארם-צובה (= א), המייצג את כתבי היד המובהקים של
 'נוסח המסורה'.
 למטה: כ"י פריס 3-1 (= 19), המייצג את כתבי היד הרחוקים מ'נוסח
 המסורה'.
 בקטע שלפנינו שבע תיבות הראויות לגעיה קלה: וְכִי־שָׁאֵל לְיְהוֹתְךָ בְּאֶת־
 חֲתוּלֹן בְּאֶפֶק חֶסֶם. כולן מסומנות בגעיה בכ"י פריס, ואילו ב'כתר' -
 רק השתיים המוטעמות בפשטא.
 כנגד זה בתיבה האחת, הראויה מצד המבנה לגעיה כבדה וקלה כאחת:
 וְיַעֲמֹד, מסומנת ב'כתר' הגעיה הכבדה, ואילו בכ"י פריס - הקלה בלבד.

מהדורות דפוס

	מ"ג ₁	מ"ג ₂	לט	קו	ברו
געיה קלה					
<u>בגעיה</u>					
פשטא	9	9	9	9	9
זקף קטן	2	2	2	2	2
מפסיק אחר	33	32	33	33	33
מחברים	19	19	19	19	19
<u>בלי געיה</u>					
פשטא	0	0	0	0	0
זקף קטן	0	0	0	0	0
מפסיק אחר	0	1	0	0	0
מחברים	0	0	0	0	0
געיה כבדה					
(בטעמים מפסיקים)					
<u>בגעיה:</u>	1	0	0	9	9
<u>בלי געיה</u>	8	9	9	0	0
שתי געיות:	1	0	0	4	0

 α

אָבִי וְאָבִי רַבֵּי יִשְׂרָאֵל וּפְרָשׁוֹ: וַיֹּאמֶר לוֹ אֲלִישֶׁעַ קַח קֶשֶׁת
וְחִצִּים וַיָּקֶחַ אֵלָיו קֶשֶׁת וְחִצִּים: וַיֹּאמֶר וּלְמַלְךְ יִשְׂרָאֵל הִדְבֵּב
יָדְךָ עַל-הַקֶּשֶׁת וְיִרְבֵּב יָדוֹ וְיִשֶׁם אֲלִישֶׁעַ יָדָיו עַל-יְדֵי הַמֶּלֶךְ:
וַיֹּאמֶר פָּתַח הַחֲלוֹן קִדְמָה וַיִּפְתַּח וַיֹּאמֶר אֲלִישֶׁעַ יְרֵדָה וְיֵרֵד
וַיֹּאמֶר חֲזֵת־שְׂעוּדָה לִיהוֹה וְחֲזֵת־שְׂעוּדָה בְּאֵרֶם הַכִּיָּת אֶת־
אֲרָם בְּאֶפֶק עַד־כְּלָה: וַיֹּאמֶר קַח הַחִצִּים וַיָּקֶחַ וַיֹּאמֶר לְמַלְךְ־
יִשְׂרָאֵל הֵן אֲרֻצָּה וְהֵן שְׁלֹשׁ־פַעְמִים וְעַמֻּד: וַיִּקְצֹץ עָלָיו
אִישׁ אֶהְיֶה וַיֹּאמֶר לְהַכּוֹת חֲמֵשׁ אִוֶּשֶׁת פַּעְמִים אֹן
הַכִּיָּת אֶת־אֲרָם עַד־כְּלָה וְעַתָּה שְׁלֹשׁ פַּעְמִים תִּכֶּה אֶת־
אֲרָם: וַיִּמָּת אֲלִישֶׁעַ וַיִּקְבְּרוּהוּ גִדְדֵי מוֹאָב

ב

ט קָשֶׁת וַחֲצִים וַיִּקַּח אֵלָיו קָשֶׁת וַחֲצִים׃ וַיֹּאמֶר לַמֶּלֶךְ יִשְׂרָאֵל הֲרֹכֵב יָדָךְ
י עַל-הַקָּשֶׁת וַיִּרְכֹּב יָדָיו וַיֵּשֶׁם אֱלִישָׁע יָדָיו עַל-יְדֵי הַמֶּלֶךְ׃ וַיֹּאמֶר פֶּתַח
הַחֲלוּן קְדָמָה וַיִּפְתַּח וַיֹּאמֶר אֱלִישָׁע יְרֵה לִּי וַיֹּאמֶר חֵץ-תִּשְׁוֶעָה לַיהוָה
י״י וַחֵץ תִּשְׁוֶעָה בְּאֵלִים וַהֲכִיתָ אֶת-אֲרָם בְּאֶפֶק עַד-כֹּלָּה׃ וַיֹּאמֶר קַח הַחֲצִים
י״ט וַיִּקַּח וַיֹּאמֶר לַמֶּלֶךְ יִשְׂרָאֵל הִנֵּה אֲרָצָה וַיֵּךְ שְׁלֹשׁ-פַעֲמִים וַיַּעֲמֵד׃ וַיִּקְצֹף
עָלָיו אִישׁ הָאֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לַהֲכֹת חֲמֵשׁ אִישׁ-שֵׁשׁ פַּעֲמִים אִזּוּ הִכִּיתָ אֶת-אֲרָם
עַד-כֹּלָּה וַעֲתָה שְׁלֹשׁ פַּעֲמִים תַּכֶּה אֶת-אֲרָם׃

2

טו אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל וּפָרָשָׁיו׃ וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלִישֶׁע בֶּן־
 16 קִשְׁתִּי הַחֲצִים וַיִּקַּח אֵלָיו קִשְׁתִּי הַחֲצִים׃ וַיֹּאמֶר לִמְלֶכֶךְ
 יִשְׂרָאֵל הִרְכֵּב יָדָךְ עַל־הַקִּשְׁתִּי הִרְכֵּב יָדְךָ וַיִּשֶׁע
 17 יָדָיו עַל־יְדֵי הַמֶּלֶךְ׃ וַיֹּאמֶר פָּתַח הַחֲלוֹן קִדְמָה וַיִּפְתַּח
 וַיֹּאמֶר אֱלִישֶׁע יְהִי לְךָ לִיּוֹר וַיֹּאמֶר הִקְדַּשְׁתָּעֲדָה לַיהוָה וַיִּחַד
 18 הַשְׁעָרָה בְּאָזְנוֹ וַהֲבִיתָ אֶת־אָרְצְךָ בְּאֶפֶק עַד־בִּלְהָ׃ וַיֹּאמֶר
 19 בֶּן־הַחֲצִים וַיִּקַּח וַיֹּאמֶר לִמְלֶכֶךְ יִשְׂרָאֵל כִּי אֶרְצָה יָדְךָ
 שְׁלֹשׁ־פַעֲמִים וַעֲמֹד׃ וַיִּקְרָא עָלָיו אִישׁ הַגִּלְלוֹתִים וַיֹּאמֶר
 לַהֲבוֹת חֲמֹשׁ אִישׁ שֵׁשׁ פַּעֲמִים אֶן הֲבִיתָ אֶת־אָרְצְךָ עַד־
 בִּלְהָ וַעֲמֹד שְׁלֹשׁ פַּעֲמִים סָבִיב אֶת־אָרְצְךָ׃
 כ וַיָּמָת אֱלִישֶׁע מִקְבָּרָיו וַיִּגְדְּדוּ מוֹאָב יִבְאוּ בְּאַרְצָהּ בַּת־

—

צילומי קטעים ממהדורות דפוס - מתוך מלכים ב' פרק יג:

א - מהדורת מקראות גדולות, רפד-רפה, של בן-חיים.

ב - מהדורת פו"ד הורו

ג = מהדורת חנ"ד ברויאר

ד - מהדורת תנ"ך לעטעריס.

כל המהדורות הנ"ל שוות בסמון הגעיה הקלה בכל תיבה הראויה מצד המבנה. לעומת זאת הן חלוקות בשתי תיבות הראויות לגעיה כבדה: וַיַּעֲמֵד וַיִּקְרָאוּ: בן-חיים מסמון שתי נעיות בראשונה, ואינו מסמון בשניה. קורן מסמון גם בשניה. לעטעריס אינו מסמון בשתייהן את הכבדה ומסמון בראשונה את הקלה. ברויאר מסמון בשתייהן את הכבדה ואינו מסמון בראשונה את הקלה.

הערות סיכום

א. בטבלת כתבי היד בולט ההבדל שבין ארבעת כתבי היד הראשונים (א; ל; ש₃; ש₅); ובין שני האחרונים (פ₁; לו₄). הקטגוריה היחידה שבה שווים כל כתבי היד היא: טעם פשטא בגעיה הקלה. בכל שאר הקטגוריות השוני הוא מהותי: בגעיה הקלה מיעוט זעיר עד העדר מוחלט של געיות בארבעת הראשונים, כנגד סימון שיטתי בשנים האחרונים. ובגעיה הכבדה מוחלפת השיטה: סימון געיות בארבעת הראשונים, כנגד אי סימון או סימון חלקי באחרונים.

ב. מרחק הזמן בין מאות השנים ומרחק המקום בין א ו-ל לבין ש₃ ו-ש₅ לא טשטש את קוויה האופייניים של השיטה המשותפת לכולם, שעיקריה: (1) סימון געיות כבדות בהתאם לכללי המסורה. (2) סימון געיה קלה בטעם פשטא. (3) העדר סימון בטעמים מחברים ובמרבית הטעמים המפסיקים. (4) העדר שתי געיות בתיבה אחת. ההבדלים המעטים בין כתבי היד הם מסוג ההבדלים שהגדרנום לעיל (ע' 10*), שרובם גילגולים של חילוקי דעות קדומים בתחומים מסוימים, ומיעוטם פרי תהליכי מסירה.

שיטת כתבי יד של 'נוסח המסורה'

ג. מנקודת ראות טיפולוגית שייכים כל הארבעה למעגל 'נוסח המסורה' (אותיות ניקוד וטעמים). יש כאן המחשה של המציאות, שהזכרנוה לעיל (ע' 11*), בדבר הזיקה שבין שיטת הגעיות הזו ל'נוסח המסורה', והקפדתם של הנקדנים-מסרנים בהענקת נוסח הגעיות לאורך כל תקופת כתבי היד.

ד. כנגד זה כתבי היד לו₄ ו-פ₁, המייצגים גזרה נרחבת של המציאות הטקסטואלית באשכנז, שייכים לטיפוס ה'חוץ-מסורתי', הן בנוסח האותיות⁵¹ והן בנוסח הניקוד והטעמים.⁵² רק במסגרת טיפוס זה אנו מוצאים את שיטת ריבוי הגעיות המודגמת בטבלתנו. גם כאן באה לידי ביטוי קפדנותם של הנקדנים בהענקת הגעיות של המסורת המקומית, כפי שמעיד הדמיון בין שני כתבי היד בנוסח הגעיות הקלות. מאידך גם כאן קיימים הבדלים מסוימים במסגרת השיטה הכוללת, שבחלקם הם גלגולים של חילוקי דעות קדומים ברבדי היצירה של השיטה, ובחלקם - תולדה של תהליכי מסירה. בטבלה שלפנינו באים ההבדלים לידי ביטוי בקטגוריה של הגעיות הכבדות: כ"י לו₄ מייצג קיום חלקי של הגעיות הכבדות בכתבי יד מן הסוג הנדון.⁵³

שיטת כתבי יד 'חוץ-מסורתיים'

ה. סימון היכר נוסף המיוחד לשני כתבי היד האשכנזיים הנ"ל הוא קיומן של שתי געיות בתיבה אחת. תופעה זו אינה מצויה כלל בכתבי יד של 'נוסח המסורה'. ההבדלים בין שני כתבי היד נובעים מכך שחלק מהיקריות התופעה ניצרות בתיבות הראויות הן לגעיה כבדה והן לגעיה קלה, כגון: וְיַעֲמֹד. בכ"י לו₄, שכאמור, מסמן בשיטתיות געיות כבדות במשקל זה, יופיעו שתי געיות, ואילו בכ"י פ₁, שאינו מסמן בדרך כלל געיות כבדות, תסומן רק געיה אחת. כנגד זה, שווים שני כתבי היד בתיבות הראויות לשתי געיות קלות, ושתיהן מסומנות. ו. על רקע טבלת כתבי היד מצביעים נתוני הטבלה השניה על אשר התרחש בעידן הדפוס: החל במהדורת בן-חיים ועד ימינו שוות כל מהדורות הדפוס בנתוני הגעיות הקלות, שעיקרם סימון שיטתי ללא אבחנה בין סוגי טעמים.⁵⁴ הנתונים ממחישים את העובדה, שמסכת הגעיות של הדפוסים איננה מייצגת את מסורת הגעיות של 'נוסח המסורה', אלא שיטה 'חוץ-מסורתית'.

הצד השווה במהדורות הדפוס

ז. כנגד הדמיון המוחלט בסימון הגעיות הקלות, בולט השוני בתחום הגעיות הכבדות. מהדורת בן-חיים מייצגת עדיין סימון חלקי של סוג געיות זה, בדומה לכ"י לו₄ אלם בעקביות פחותה. מהדורת לעטעריס מייצגת את שהתרחש בתחום 'מקראות קטנות' מאז יבלונסקי,⁵⁵ היינו: העדר מוחלט של געיות כבדות. גם מהדורת ורשה של 'מקראות גדולות' מייצגת נוסח דומה, בעקבות רש"ד ו'מקראות קטנות'.

השווה במהדורות הדפוס

ט. כנגד זה, ממחישים נתוני מהדורת קורן את פעולת מהדירה, שהחזירו לעולם הדפוסים את הגעיות הכבדות תוך שהם מצרפים אותה לשיטת ריבוי הגעיות הקלות, בעקבותיו של הידנהיים. הידנהיים עשה זאת בתורה, והשפיע על כמה ממהדורות התורה, ואילו המהדירים הנ"ל יישמו את שיטתו בכל המקרא. מהדורת ברויאר צועדת בעקבות מהדורת קורן בהחזרת הגעיות הכבדות וצירופן לסימון שיטתי של הגעיות הקלות.

י. ההכרעות השרירותיות של חשובי המהדירים, וחוסר האחידות המתגלים בתחום הגעיות הכבדות, באים לידי ביטוי גם בסימון של שתי געיות בתיבה אחת. טבלת כתבי היד מלמדת שסימון כזה הוא חלק בלתי נפרד משיטת ריבוי הגעיות. ואמנם מהדורת בן-חיים עדיין מייצגת סימון כזה, אם כי לא בעקביות. יבלונסקי ורש"ד דחו, כזכור, את הסימון הזה, ולכן אינו קיים במהדורת לעטעריס ובמהדורת ורשה. הידנהיים, ובעקבותיו מהדורת קורן, החזירו לעולם הדפוסים את הסימון של שתי געיות בשיטתיות העולה בהרבה על המצוי במהדורת בן-חיים. באה מהדורת ברויאר ועקרה שוב את הסימון של שתי געיות בעקבות חסרונן ב'כתר'. ושוב נמצאנו תוהים: אם ה'כתר' הוא אמת המידה, מדוע אין המהדורה מקבלת את שיטתו בכללותה? ואם ראוי ללכת אחר שיטת ריבוי הגעיות, מדוע יש לשוב ולדחות את הצעת הידנהיים בעניין סימון שתי געיות בתיבה אחת, שכאמור, היא חלק בלתי נפרד משיטה זו?

האפשר לשחזר את נוסח הגעיות של ה'כתר', ובאיזו מידה של דיוק?

המסקנה העולה מן הדיון שלמעלה היא אפוא ברורה למדי: מהדיר המבקש להניח לפני הציבור את נוסחו המדויק של בן-אשר, לא יצא ידי חובתו אם לא יכלול בו גם את נוסח הגעיות שלו, כפי שהוא משתקף ב'כתר'. אלא שעדיין מרחף סימן שאלה גדול באשר לביצוע המעשי של מסקנה זו: האם יש בידינו לשחזר את נוסח הגעיות של ה'כתר' במקומות החסרים באותה מידת דיוק שניתן לשחזר את נוסח האותיות, הניקוד והטעמים, או, לפחות, קרוב לכך?

דעת הרב ברויאר

לדעת הרב ברויאר התשובה היא שלילית, וכבר הבאנו את דבריו בתחילת הדברים⁵⁶. כנגד ההצעה שהצענו במבוא⁵⁷, לשחזר גם את געיותיו של ה'כתר' על בסיס מסכת הגעיות של כ"י ל, טוען הרב ברויאר, כי התוצאה תהיה "נוסח כלאיים של סופר קדמון וחוקר בן זמננו". שהרי, לדעתו, נוסח הגעיות של כ"י ל אינו אלא נוסח ש"עלה במקרה על דעת נקדנו של כתב יד לניגד - שמומחיותו בתחום זה איננה דווקא מן המפורסמות"; ואם על בסיס רעוע כזה נבנה את שיחזורנו, לא נעלה אלא "נוסח כלאיים", שאין לו ולנוסח ה'כתר' ולא כלום.

כבר הראינו לעיל, שאם יש נוסחי געיות הראויים לכינוי "נוסח כלאיים", הריהם נוסחי הדפוסים, החל בנוסח המורכב משתי שיטות, שקבע יעקב בן-חיים בראשית דרכן של מהדורות הדפוס, וכלה בכל המהדורות מאז ועד היום (פרט לדותן). לרבות מהדורת ברויאר, שהוסיפו או גרעו סוגי געיות לפי שיקול הדעת של מהדירה, ולא דווקא בקטעים משוחזרים, אלא במקרא כולו.

הדמיון בין ה'כתר' לכ"י ל – בסיס לשיחזור

כנגד זה ראינו, שנוסח הגעיות של כ"י ל דומה ביסודו ל'כתר' בשיעורים גבוהים, שאינם מאפשרים להניח, שנוסחו של כ"י ל "עלה במקרה על דעת נקדנו"; שניהם מייצגים, למעשה, אותה השיטה בסימון הגעיות, ואילו החילופים ביניהם בתחום הגעיות הקלות, נובעים בחלקם מהבדלים וחילוקי דעות שצמחו בתחומים מוגדרים במסגרת השיטה, ובחלקם מתהליכי מסירה. גם אילו לא היה בידינו שום אמצעי נוסף להתקרב לנוסח הגעיות של ה'כתר' למעלה מן השיעור שבכ"י ל, עדיין מוצדק היה, מבחינתו של השיקול המדעי, להעתיק בחלקים החסרים את נוסח הגעיות של כ"י ל כמות שהוא; שכן גם אילו היינו מחטיאים את דקדוקי הגעיות

של ח'כתר' בשיעור של כ-10%-15%, על בסיס העתקת כ"י ל, עדיין לא היינו חורגים ממסגרת הייצוג המובהק של שיטת 'נוסח המסורה' בסימון הגעיות, וההחטאה היתה נעשית במסגרת הגרסאות הרווחות בתחום הצר של חילוקי הדעות ששררו בתוך מעגל המסירה של 'נוסח המסורה'.

על אחת כמה וכמה כשיש בידינו אמצעים להתקרב יותר לנוסחו של ח'כתר', ע"י ברור מדויק של מנהגיו באותו תחום של חילוקי דעות. המדובר בעיקר בהכרעות סטטיסטיות, שסכוייהן רבים לקלוע אל המטרה. לא בכל מקרה אפשר להגדיר בברור את מנהגו של ח'כתר', אבל בחלק גדול מן המקרים הדבר אפשרי. ניסויי שיחזור מבוקרים שערכתי בחלקים השלמים לימדו אותי, שניתן להגיע לדיוק ממוצע של כ-95% בשיחזור נוסח הגעיות של ח'כתר', הכל לפי אופי הטקסט המשוחר. שיעור דיוק שכזה מצדיק הצדקה שאין למעלה ממנה את מעשה השיחזור כפתרון המדעי הנכון ביותר שראוי לנקוט בעניין זה.

שיעור גבוה מאוד של דיוק במעשה השיחזור ניתן להשיג באותן קטגוריות של געיות, שקיימת זהות כמעט מוחלטת בין ח'כתר' לכ"י ל בסימון, כגון הגעיות הכבדות, שכבר נוכחנו לעיל ביציבותן הגבוהה בכל כתבי היד של 'נוסח המסורה'. לפיכך נעתיק במהדורתנו את נוסחו של כ"י ל בקטגוריה זו ובדומות לה (כגון געיית שווא וכיו"ב) כמות שהוא, אלא אם כן יש סיבה מוכחת לנהוג אחרת (כגון: עדות מוסמכת של מקור כלשהו)⁵⁸.

דיוק רב יושג גם בשיחזור סימוני הגעיות הקלות ברוב הקטגוריות במבנים של תיבה אחת. כפי שראינו, הממצא של ח'כתר' הוא חד-משמעי לגבי אי-סימונה של הגעיה הקלה בתיבות המוטעמות בטעמים מחברים, וכן במרבית הטעמים המפסיקים. למעלה נוכחנו לדעת, ששיעור ההתאמה בין כ"י ל לח'כתר' בקטגוריות אלה גבוה ביותר, אלא שבכ"י ל יש מעט יותר חריגים. כלל השיחזור בקטגוריות אלו יהא אפוא: מחיקת הגעיות המעטות המסומנות בכ"י ל אלא אם כן יש ראייה מוכחת לנהוג אחרת, כגון: עדות חיצונית ברורה על חריג בח'כתר',⁵⁹ או נוהג מוכח של ח'כתר' בחלקי השלמים בסעיף מסעיפיה של הקטגוריה⁶⁰.

בתיבות המוטעמות בפשטא יתבסס השיחזור על השיטה המשותפת לשני כתבי היד, לאמור: יש לסמן געיה בתיבות הראויות לכך. אמנם יש מעט הבדל בשיעור החריגים: בח'כתר' - פחות תיבות מסומנות.⁶¹ בתבניות בודדות ניתן לאתר מנהג מיוחד של ח'כתר' בטעם זה השונה ממנהגו של כ"י ל, כגון: שלוש הברות קמוצות, או: סגול - קמץ - קמץ, שב'כתר' רוב לצורות שאינן מסומנות בגעיה, ואילו בכ"י ל רוב מכריע לצורות המסומנות. במקרים אלו נלך לפי הרוב שב'כתר'. אבל בדרך כלל נאמץ את הממצא של כ"י ל. ניסויי השיחזור המבוקרים שערכתי בעניין זה למדוני ששיעור ההחטאה הממוצע יהא קטן.

ההבדל בין כ"י ל לח'כתר' גדול מעט יותר בתיבות המוטעמות בזקף קטן. לפי הממצא שלמעלה כעשרים אחוז מאלה מסומנות בגעיה בח'כתר'⁶² לעומת כ-50% בכ"י ל. אלא שכבר ראינו למעלה, שהתמונה הכללית הזאת אינה משקפת את מנהגי ח'כתר' בכל סעיף מסעיפי הקטגוריה; יש תנאים שבהם יש רוב בח'כתר' לתיבות מסומנות, ויש שרוב התיבות הבלתי מסומנות עולה בהרבה על הממוצע הנ"ל. השיחזור יתבסס אפוא על בדיקת הפרטים.

והרי כמה דוגמאות לכללי שיחזור שננהג בהם בטעם זקף:

(א) כשהגעיה באה כאחת מתמורות הזקף,⁶³ היא מסומנת תמיד בח'כתר' (פרט לשתי דוגמאות במקרא), וכך ננהג גם בשיחזור. כ"י ל אינו כה עקבי בעניין זה, וכל המקומות, שבהם אין בו געיה, יסומנו בגעיה.

(ב) כשטעם זקף הוא מלעיל, לא תבוא געיה בח'כתר' ברוב הגדול של המקרים, וכך ננהג בשיחזור.

התקרבות נוספת

לנוסח ח'כתר'

שיחזור געיות כבדות

שיחזור געיות קלות

שיחזור בטעם פשטא

שיחזור בטעם זקף

(ג) בתנועה גדולה (קמץ, חולם, צירה), לפני שוא בתיבות חתוכות יש רוב ניכר לצורות מסומנות בגעיה הן בכ"י ל והן ב'כתר';⁶⁴ לפיכך יושארו סימוניו של כ"י ל על כנם.

(ד) כנגד זה, בסעיפים אחרים, כגון: קמץ לפני תנועה, שבהם רוב גדול ב'כתר' לתיבות בלתי מסומנות, בניגוד לכ"י ל, יבוטלו סימוני הגעיה של כ"י ל.

ניסויי שיחזור

כדי לוודא מה מדת הדיוק שאנו עשויים להגיע אליה במעשה השיחזור של הגעיות לאור אמות המידה שהעלינו בבדיקותינו, ערכתי ניסוי פשוט: נטלתי מספר קטעים בכ"י ל ממקומות שונים במקרא שאינם חסרים ב'כתר', והחלתי עליהם את עקרונות השיחזור המוצעים על ידי. תחילה נרשמו כל התיבות הראויות לגעיה, ולאחר מכן סומנו כל התיבות המסומנות בגעיה. בהמשך נבדק הממצא לאור עקרונות השיחזור, ונעשו השינויים הראויים. בסופו של התהליך הושו התוצאות לנוסח הגעיות של ה'כתר', ונרשם אחוז ההחטאות. הניסוי נערך בכל סוגי הגעיות, אבל ההדגמה שלהלן תישאר בתחום החומר שעסקנו בו עד כה, היינו: הגעיות הקלות בתיבה אחת, שהן הרוב המכריע של הגעיות. עליהן נוסף עוד סוג געיות, שעל חשיבותו כסימן מובהק של 'נוסח המסורה' כבר עמדנו למעלה: הגעיות הכבדות.

הקטע שבחרנו לצורך ההדגמה אף הוא אותו קטע שכבר דנו בו לעיל: מלכים ב' פרקים א-יב. אורכו של הקטע, המכיל כמחצית מספר מלכים ב', הוא ערובה לתמונת מצב אמינה ומייצגת, ועל-כן נשתמש בו להדגים את דרכי הניסוי ותוצאותיו.

להלן הממצא של כ"י ל בקטע זה:

געיות קלות:

יש בקטע 515 תיבות ראויות לגעיה קלה; מהן מסומנות בכ"י ל - 89.

שיחזור בטעמים מחברים

הממצא בטעמים מחברים: יש בקטע 186 תיבות מוטעמות בטעמים מחברים, ומתוכן רק שלש מסומנות בגעיה: וַיִּצְקוּ; הַמִּצְרָעִים; הַמִּרְצָח. **השיחזור ושיקוליו:** לפי כללי השיחזור שלנו יש להשאיר את נוסח ל בעינו, כולל שלשת החריגים המסומנים, שכן הם מן הצורות המסומנות תדיר גם ב'כתר'.⁶⁵ **בחינת התוצאות:** השוואת תוצאות הניסוי בטעמים המחברים למצב האמיתי ב'כתר' מעידה על זהות גמורה ביניהם.

שיחזור בטעמים מפסיקים

הממצא בטעמים מפסיקים (פרט לפשטא וזקף קטן): מוטעמות 239 תיבות, ומהן 21 מסומנות בגעיה בכ"י ל: מִצְרָעָתוֹ; נַעֲמָן; אֲדִיָּהֶם; אֲשִׁיעֵד; וְנֹאכְלָהּ; הַשְּׁעָרִים; מֵאַחֲרֵיהֶם; וְהַמִּנְשֵׁי; בַּחֲצָרוֹת; לִיהוָה; בִּירוּשָׁלַם; הַכְּהֲנִים; בְּאֶרֶן. בַּסְּעָרָה; בַּסְּעָרָה; לְמוֹצָאוֹת; הָרָצִין. נַעֲשֶׂה; גִּיחִזִּי; בִּירִיחֹה; הָאֱלֹהִים. **השיחזור ושיקוליו:** לפי כללי השיחזור שלנו יש להשאיר על כנו את כל התיבות הבלתי מסומנות, ובנוסף לכך לבטל את הגעיה גם במרבית התיבות המסומנות דלעיל, פרט לשלש, שהן מסוג החריגים המצויים גם בטעמים המחברים לעיל: וְהַמִּנְשֵׁי; בַּסְּעָרָה; בַּסְּעָרָה.

בחינת התוצאות: ההשוואה למצב הגעיות ב'כתר' מלמדת, שכאן היו לנו ארבע החטאות: מֵאַחֲרֵיהֶם; בַּחֲצָרוֹת; בִּירִיחֹה; המסומנות גם ב'כתר' בגעיה, וכן תיבה אחת שאינה מסומנת בגעיה בכ"י ל, ואילו ב'כתר' היא מסומנת: שְׁמֶעָה.

שיחזור בטעם פשטא

הממצא בטעם פשטא: כ"י ל מסמן בגעיה בקטע שלפנינו 43 מתוך 48 התיבות הראויות: הָאֱלֹהִים מֵאֵתָן מַעֲלִי וַיִּחַצוּ בִּירִיחוֹ אַחֲרָיו וַיֹּאמְרוּ נַחֲרֹב הָאֱלֹהִים וַיִּחַח וַיֹּאמְרוּ נַעֲמָן הָאֶרְמִי הָאֶחָד וַיֹּאכְלוּ וַיֹּאכְלוּ הָאֲשָׁה הָרָעָה וַיֹּאמְרוּ סוֹסֵיהֶם גִּחִזִּי בִידָד מֵאוֹתוֹ וּבַחֲרִיהֶם וַאֲמָרְתָּ וְאַחֲזִיָּה וְהַקִּמְתוּ וַיִּצְאוּ וַנִּתְּלִי אַחֲרֵי וַיִּחַח וַיִּרְאוּ רָאשֵׁיהֶם הָרָצִים לְאֲשֶׁר וַעֲתָלָה וְהַחֲצָרוֹת יַעֲלֶה הַכְּהֲנִים וַנִּתְּנוּ וְלִגְדֵרִים לְחִזָּאֵל .

וחמש אחרות אינו מסמון: ואָרם' בהשתחוויתו וְאֵלִישׁעַ וְאֵלִישׁעַ מְעַרְעֵר.
השיחזור ושיקוליו: יש להשאיר על כנם את סימוניו של כ"י ל פרט לשלוש:
הָאֱלֹהִים (פעמיים) - רוב היקרויותיה של תיבה זו ב'כתר' אינן מסומנות בגעיה.
הָרָעָה - תבנית של שלושה קמצים רצופים - רוב גדול ב'כתר' ללא געיה.
בחינת התוצאות: בהשוואה לממצא של קטע זה ב'כתר' (ראה לעיל ע' 4*) החטיא
השיחזור שבע תיבות: שתיים שכ"י ל אינו מסמון, ואילו ה'כתר' מסמון: ואָרם'
מְעַרְעֵר. וחמש שכ"י ל מסמון ואילו ה'כתר' אינו מסמון בקטע זה, למרות
שתבניותיהן של התיבות הללו בטעם פשטא מסומנות ב'כתר' בדרך כלל בגעיה:
הָאֲרָמִי בִידָד מְאוֹתוֹ וְנִתְּלִי הָרָצִים.

שיחזור בטעם זקף

הממצא בטעם זקף קטן: כ"י ל מסמון בגעיה 21 מתוך 41 התיבות הראויות, והן:
הָאֱלֹהִים הָאֱלֹהִים הַלְכִים הַלְכִים לִיחֹחַ מְעַלְיו הַמְנָנוּ שְׁמָעוּ הָאֲתוֹן מְאוֹתוֹ הָאֲחִיד
מְעַבְדִּי לָרַעַב הָאֲשָׁה הָאֲשָׁה בְרָמָה שְׁלֹשָׁה יִשְׁבִּים שְׁמָרוֹן יִרְבְּעָם מְכַרִּיָּם.
ואינו מסמון את התיבות הבאות: הָאֱלֹהִים אֱלֹהֵי הַהָרִים אֶעֱלֶה הָאֱלֹהִים נְעָרוֹ
הָאֱלֹהִים נְעָרוֹ תְּבַרְכְּנוּ הָאֱלֹהִים אַחֲרָיו אַחֲרָיו נְעָמוֹן אַחֲרֵי הָאֱלֹהִים תְּהַרְגֵהוּ
יַעֲשֶׂה אֲדֹנֵיָם וְאַהֲרָגְהוּ.

השיחזור ושיקוליו: בין התיבות המסומנות בגעיה שבכ"י ל יש ריכוז גדול של
תבניות שב'כתר' אינן מסומנות בדרך כלל בגעיה, בין בתיבה חתוכה ובין בשאינה
חתוכה: (1) תנועה גדולה לפני תנועה: מְעַלְיו הָאֲתוֹן מְאוֹתוֹ הָאֲחִיד לָרַעַב הָאֲשָׁה
הָאֲשָׁה בְרָמָה שְׁלֹשָׁה יִרְבְּעָם מְכַרִּיָּם. (2) תנועה גדולה לפני חטף: הָאֱלֹהִים
הָאֱלֹהִים מְעַבְדִּי. בכל אלה יש לבטל את הגעיה. כמו כן יש להשאיר את כל
התיבות הבלתי מסומנות בכ"י ל.

בחינת התוצאות: בהשוואה לממצא ב'כתר' (ראה לעיל ע' 4*) החטיא השיחזור
חמישה מקרים; בשניים מהם מחקנו את הגעיות, ואילו בקטע זה של ה'כתר' הן
מצויות: מְאוֹתוֹ הָאֲשָׁה. בשנים השארנו את הגעיות, ואילו ב'כתר' כאן אינן
מסומנות: לִיחֹחַ שְׁמָרוֹן; ובאחת השארנו תיבה בלתי מסומנת, ואילו ב'כתר' היא
מסומנת: אֶעֱלֶה.

געיות כבדות (בטעמים מפסיקים)

הממצא בכ"י ל:

סדירה: וַיִּחַזַּק וַיַּעֲמֵד וַיַּעֲבֹר וַיִּשְׁלַח וַיִּקְלָל לְמַחְנֶה וּבְהִמָּתְכָם וַיַּעֲמֵד וַיַּעֲבֹר וַיַּעֲמֵד
וַיַּעֲמֵד הַצְהָרִים וַיַּחֲבֹשׁ וַיַּחֲזֹק הַנְּעָרָה וְלִהְיוֹת וְהַשְׁתַּחֲוִיתִי וּבְזִרְעִי וַיִּגְזְרוּ וּבְקִשְׁתָּךְ
וַיִּשְׁלַח לְמַחְנֶה הַמַּחְנֶה וַיִּקְרָאוּ הַנְּשָׁאִרִים מִמִּחְרָת וַיִּמְהָרוּ הַמַּעֲלוֹת וַיִּתְּקְעוּ
וַיִּשְׁמְטוּ וַיִּרְמְסוּ וַיִּשְׁחָטוּ וַיַּעֲמֵד וַיִּתְּפְּשׂוּ וַיִּבְרְכּוּ וַיִּשְׁרְפוּ וַיִּתְּצוּ וַיִּתְּצוּ וַיַּעֲשׂוּ
וַיִּתְּצוּ הַמַּזְבְּחוֹת וּמִקְטָרִים וַיִּלְכְּדוּ
עַל-הַגְּבוּל אֶל-נְעָרָה וְכָל-מַחְנֶה תִּדְבֹּק בָּךְ אִם-יַעֲמֵד אֶל-אַחֲרֵי אֶת-יִבְלָעִם
אֶת-הַחֲנִית.

בלתי סדירה: הַנְּשָׁאִרִים אֶל-הַמָּקוֹם וְסָאָה-סֵלֶת עַל-הַמַּגִּדָּל עַל-הַעֲמוּד
השיחזור ושיקוליו: יש להשאיר את הממצא של כ"י ל בעינו, משום שיש התאמה
כמעט גמורה בין ה'כתר' לכ"י ל בסימון הגעיות הכבדות, הסדירות והבלתי
סדירות, במקרא כולו.⁶⁶

בחינת התוצאות: ההשוואה לממצא ב'כתר' מגלה החטאה אחת: אֶת-יִבְלָעִם,
שב'כתר' אין געיה מסומנת. זהו אחד המקרים הנדירים של אי-התאמה בין
ה'כתר' לכ"י ל בקטגוריה זו.

סיכום ומסקנות

א. תוצאות הניסוי בקטע ארוך זה המכיל כמחצית ספר מלכים ב' הן מאלפות
לגבי מידת הדיוק האפשרית בשיחזור נוסח הגעיות של ה'כתר', וההצדקה המדעית

למעשה זה. בהשוואה לממצא הממשי של ה'כתר' בפרקים אלה, מתבלטת המשמעות של שלושה נתונים סטטיסטיים חשובים:

- (א) שיעור הדמיון הבסיסי של כ"י ל'כתר' בממצא של הגעיה הקלה והגעיה הכבדה הוא בקטע זה כ-94%. מספר זה עשוי, כמובן, להשתנות בבדיקתם של קטעים אחרים, אבל לאור הניסויים שערכתי, ההבדלים קטנים ובלתי משמעותיים, ולעולם אין בהם כדי לקעקע את התשתית הרחבה, המשותפת לשני כתבי היד. שיעור גבוה זה של תאימות כשלעצמו כבר מצדיק את השימוש בכתב-יד ל'כתר' לשיחזור ה'כתר' במקומות החסרים, גם אילו לא יכולנו להוסיף ולהתקרב לנוסח געיותיו של ה'כתר'.
- (ב) עקרונות השיחזור שקבענו לעצמנו הביאו להתקרבות נוספת ל'כתר' בשיעור של כ-4%, ומידת הדמיון של נוסח הגעיות ל'כתר' עלתה לכדי 98%. ושוב: לא הנתון המסוים הזה הוא החשוב, אלא עצם העובדה הבדוקה והוודאית, שבכל קטע של מקרא אפשר להתקרב במידה זו או אחרת לנוסחו של הכתר מעבר לבסיס המשותף לו ולכ"י ל, הגבוה בלאו הכי, ע"י ברור מנהגי הסימון של ה'כתר' בפרט זה או אחר.
- (ג) שני אחוזי ההחטאה משקפים את קוצר היד להגיע במעשה השיחזור לזהות מוחלטת עם ה'כתר'. קוצר היד נובע מכך, שלכל כלל יש יוצאים, ולכל רוב יש מיעוט, ובסעיפים מסויימים הכוחות שקולים, ולא תמיד יכולים אנו לעמוד על גורמי התופעות. ואם כמה נציגים של המיעוט מתרכזים בקטע המשוחר, כי אז אין כל אפשרות לנחש את קיומם. אבל מכל מקום אין בכך בכדי לגרוע במאומה מחשיבותו ומתוקפו של השיחזור, שכן המדובר באוסף שולי וזעיר של חריגים, שאינם פוגמים בכהוא זה בקווי הדמות הבסיסיים של נוסח הגעיות ב'כתר', שהשיחזור מצליח להעלות במידה מרשימה של דיוק.
- ב. ולסיום: יכול שישאל השואל: האם כוחם של הדברים, שנאמרו למעלה לגבי געיות קלות בתיבה אחת וגעיות כבדות, יפה גם לתחומים אחרים, כגון: געיות קלות בתיבות מוקפות; געיות קלות בהברה סגורה; געיות 'היה' 'חיה'; געית שווא, ועוד? האם אין הממצא של הגעיות הללו עשוי לשנות את התמונה שצוירה לעיל?
- התשובה היא שלילית. התמונה אינה עשויה להשתנות באופן מהותי קודם כל בשל העובדה, שהיקף החומר בסוגי הגעיות שנידונו לעיל הוא, להערכתני, כ-85% מכלל חומר הגעיות במקרא. עם זאת, ברצוני להבהיר בסיום הדברים, שכוח העקרוני של כל המסקנות שהסקנו בדיון שלמעלה יפה גם לכל סוגי הגעיות שלא נגענו בהן. בכולן ניכר, שכ"י ל' וה'כתר' עומדים על אותו בסיס שיטתי, ומרבית ההבדלים ביניהם ניתנים לתיחום ולשליטה. יש קטגוריות ששיעור הדמיון בין כתבי היד כמעט מוחלט, כגון געיית שווא. בקטגוריות אחרות, כגון בחלק מסעיפי הגעיה הקלה בתיבות מוקפות, ההבדלים גדולים יותר, אבל אין בהם כדי לערער במשהו את התמונה הכללית שתוארה לעיל, וניתן לאתר ברוב המקרים את מנהגיו של ה'כתר' בתחום חילוקי הדעות, ולשחזרם בהצלחה ניכרת בחלקים החסרים.
- הרי דוגמה אחת לסיום, והיא נוגעת לפרקים המשוחרים בספר מלכים: התיבה המוקפת 'מֶלֶךְ' היא מן התיבות שבהן הבדל יסודי בין כ"י ל' ל'כתר': ב-ל' תסומן בגעיה כמעט תמיד, ואילו ב'כתר' לא תסומן, פרט לתיבות בטעמים פשטא ותלישא גדולה ולכמה חריגים. בחלקים השלמים של ס' מלכים א-ב, למשל, יש 81 תיבות 'מלך' סמוכות, ומהן 25 בפשטא וכולן בגעיה, וכן שלשה בתלישא גדולה ובגעיה; כל השאר - בלי געיה, פרט לשמונה.⁶⁷ מכאן שבחלק החסר, שבו מרוכזות 20 תיבות 'מלך' סמוכות, יסומנו בגעיה רק חמש המוטעמות בפשטא, ושתים בתלישא גדולה. כל השאר לא יסומנו, בניגוד לכ"י ל, המסמן את כולן.

הערות

- 1 ראה מבוא, ע' 52*57; 69*71; 74*77.
- 2 ברויאר, תנ"ך.
- 3 ראה מבוא, ע' 53*.
- 4 ראה מבוא, ע' 61*69.
- 5 ברויאר, מהדורה חדשה. המובאה - בע' 74-75.
- 6 ראה מבוא ע' 43*, והערה 83 שם.
- 7 המבנה הראוי לגעיה קלה הוא: הברה פתוחה בתנועה גדולה או קטנה, שאינה סמוכה לטעם.
- 8 הרב ברויאר איננו בודד בהנחה זו. למרבה הפליאה נוקט בה גם פרופ' י' ייבין (ראה ייבין, כא"צ, ע' 139). ייבין עצמו בדק את כל הממצא ב'כתר' (ראה שם, ע' 148), וספר בכל המקרא רק כ-35 תיבות המסומנות בגעיה קלה בטעמים מחברים, מתוך אלפי תיבות בטעמים כאלה במבנה של געיה קלה. תמוה הדבר, כיצד אפשר ליישב ממצא כזה עם ההנחה בדבר חוסר שיטתיות.
- 9 ראה תחילתו של ברור בנושא המהות המוסיקלית של הגעיות: בן-דוד, על מה נחלקו, ע' 385-386.
- 10 ברויאר, טעמי המקרא, ע' 173.
- 11 ראה ייבין, כא"צ, ע' 145-147, רשימת פעלים ושמות מן הסוג הזה. גם החריג היחיד בטעם מרכא בממצא דלעיל, המסומן בגעיה, שייך לקטגוריה זו.
- 12 בממצא שלפנינו מסומנות בגעיה שמונה תיבות מתוך 41 הראויות לה, ולפי מניינו של ייבין במקרא כולו, יש געיה ב'כתר' בכשליש מכלל התיבות המוטעמות בזקף קטן; ראה ייבין, כא"צ, ע' 151.
- 13 במשקל 'קוטלים' נבדקו הצורות הבאות (ובכתיב מלא או חסר וללא אותיות שימוש או נטיות): אכלים, אמרים, ארבים, ארגים, בן[גדים, בטחים, הלכים, חצבים, יודעים, ין[צאים, יוקשים, יורדים, ין[שבים, נפלים, נשאים, סוררים, עברים, עמדים, פרשים, רכבים, שכרים, שמעים, שמרים, שפטים.
- 14 ההשפעה של המבנה הסביבתי הזה על הביצוע המוסיקלי של טעמים משניים ידוע בעיקר מן הקטגוריה של 'מונח בתיבתו של זקף'. בתיבות חתוכות יופיע המונח כשמבנה התיבה ראוי לו, ואילו בתיבות שאינן חתוכות לא יופיע. יש בכך משום אילוסטרציה, להבנת ההשפעה הסביבתית הזו גם על הגעיות בתיבת הזקף, שכאמור, תפקידן המוסיקלי דומה; אלא שבתחום הגעיות לא הגיעו הדברים לכדי גיבוש כה חד משמעי.
- 15 ההבדלים הללו מוסיפים נופך ללקח המתודולוגי שהפקנו מן הממצא בטעם זקף, לאמור: למרות החשיבות של התמונה הסטטיסטית הכללית בקטגוריה כולה, ראוי לבדוק גם את פריטיה, כיוון שיתכן כי תבניות הברתיות ופוניטיות שונות, או גורמים סביבתיים, שלא תמיד ניתן היום לעמוד על מהותם, יגרמו לקיומו או העדרו של הקישוט המוסיקלי, או במלים אחרות: לקיומו או העדרו של סימון הגעיה. כך למשל מתברר, שגם בטעם פשטא, שבסיכום הסטטיסטי הכולל יש רוב לסימוני הגעיות, עשויות להתגלות צורות מסוימות, שבהן הרוב מצטמצם או הופך למיעוט, כגון: תיבות בעלות רצף של שלשה קמצים (הַרְעָה, הָאָדָם, וכיו"ב), שמתוך 22 תיבות המוטעמות בפשטא בחלקי ה'כתר' הקיימים, רק חמש מסומנות בגעיה.
- 16 ראה לעיל, ע' 2*.
- 17 ראה ברויאר, תנ"ך, כתובים, ע' שצט; וראה גם ייבין, כא"צ, ע' 358. דמיון רב כזה של ל'כתר' הושג רק בעבודה טובה של מעתיק, שהשתמש בכתב יד הקרוב מאוד בנוסחו ל'כתר'.
- 18 ראה מבוא, ע' 70*.
- 19 אין פירושו של דבר, שבכל מקום יהא הממצא זהה ל'כתר'; ואמנם במקרא כולו אפשר ללקט בכ"י ל יותר חריגים גם בעניין זה; אבל יש לזקוף אותם בעיקר לתהליך ניקודו הנ"ל

46 אמנם אפשר להצביע לכאורה על שני כתבי יד מן המאה העשירית, הקרובים לשיטתו של הרב ברויאר, והם: כ"י ק ובמידה פחותה גם כ"י ש. בכתבי היד הללו, העגונים במעגל המסירה של 'נוסח המסורה', משתקף נסיון קדום לצרף לשיטת הגעיות הכבדות של נה"מ, את שיטת ריבוי הגעיות הקלות שלא לפי העיקרון המוסיקלי. יש רגלים להנחה, שנסיון זה קשור עם האסכולה של בן-נפתלי; כמה מקווי ההיכר של אסכולה זו משותפים לה ולניקוד הארץ-ישראל-טברני, עד כדי כך שבעבר נתנו חוקרים לזהות ניקוד זה עם בן-נפתלי, וכבר הוכחה טעותם. אפשר אפוא שגם את ריבוי הגעיות נישתה האסכולה לשאול משיטת הניקוד הזאת (ראה לעיל ע' 11, והערה 26). יש לזכור, שכ"י ק קרוב לשיטת בן-נפתלי (ראה ייבין, כא"צ, ע' 360), וכי יש בו כמה אלמנטים של ניקוד א"י-טברני (שם, ע' 361). על רקע זה אפשר להבין את פשר שיטת הגעיות בכה"ל הנ"ל, אבל יש לחזור ולהדגיש שלא היה לה המשך בכתבי יד מובהקים של 'נוסח המסורה' למן המאה ה-11 ואילך.

47 דותן, תנ"ך.
48 ראה מבוא, ע' 61*.
49 ראה עמ' 4* לעיל.

50 פשר הסימנים ופרטים על כתבי היד - ראה לעיל, קיצורים ביבליוגרפיים בראש המבוא.

51 ראה טבלת מיון של כתבי היד מבחינה זו: כהן, מהו נוסח המסורה, ע' 251.

52 ראה כהן, תת-שיטות ע' 195; 200.

53 בהקשר זה ראוי לתשומת לב מיוחדת מנהגו של כ"י לו, בצורות הדגושות של משקל 'מתפעלים' (ועל משקלי הגעיות הכבדות ראה ייבין, כא"צ, ע' 103-104), המסמן באורח שיטתי שתי געיות, כבדה וקלה, ואינו מבחין בין טעמים מפסיקים למחברים. לעומת זאת אין כ"י פ מסמן כלל געיות כבדות, אלא במקרים בודדים, שאינם מיוצגים בטבלה שלפנינו.

54 אמנם, כאמור למעלה (ע' 12*), במהדורת בן-חיים, ובמהדורות רבות שבאו בעקבותיה, הנתונים מייצגים רק את המצב בתורה ובנביאים, ואילו בכתובים הודפסה שיטה אחרת. אבל מאוחר יותר, תחילה ב'מקראות קטנות' ואח"כ גם ב'מקראות גדולות' הושוותה השיטה גם בכתובים.

55 ראה לעיל, ע' 13-14.
56 ראה לעיל ע' 2*.

57 ראה מבוא, ע' 69*.

58 מקור חשוב בעניין זה היא רשימת החילופים שבין בן-אשר לבן-נפתלי, ראה: ליפשיץ, חילופים.

59 דוגמאות לעדויות חיצוניות על סימון געיות בחלקים החסרים שב'כתר', ראה: זר, מאורות נתן; עופר, קסוטו; עופר, ילין.

60 ראה לעיל ע' 8*, והע' 11.

61 לפי הערכתו של ייבין: בכל המקרא יש ב'כתר' כ-20% תיבות לא מסומנות; ראה כא"צ, ע' 156. בממצא דלעיל שיעור החריגים גדול מעט יותר.

62 לפי הערכתו של ייבין במקרא כולו יש געיה בכשליש מן התיבות הראויות; ראה ייבין כא"צ, ע' 151.

63 ראה על כך ייבין, כא"צ ע' 200-201.

64 ראה לעיל ע' 8-9, וכן ייבין, כא"צ, ע' 152.

65 צורת 'יצקו' - פעלי פ"י, ראה הערה 11 לעיל. שתי התיבות האחרות הן מן הקטגוריה של געית הה"א לפני עיצור שלא נדגש, שתפקידה פוניטי ולא מוסיקלי, וב'כתר' יש בדרך כלל גם חטף בנוסף לגעיה, ראה ייבין, ע' 24.

66 ראה דברי סיכום על עניין זה: ייבין, כא"צ, ע' 358.

67 עניין סימון הגעיה בתיבות מוקפות לעומת תיבות יחידות ראוי לדיון מפורט, אולם לא נוכל להאריך בכך כאן.

והטעמים, ראה: כהן, תת-שיטות. וראה דיונים קצרים יותר בעניינים אלה במבוא, ע' 11-21.

28 ראה מבוא, ע' 9-28.

29 פרטנסיס, שהיה מומר, היה המהדיר של מהדורת בומברג, ונציה 1517. הוא עשה שימוש בכמה כתבי יד ובהם גם אשכנזים, ואף רשם חילופי גרסאות בשולי הדף. קשה להגדיר את הנוסח האקלקטי שלו כ'נוסח המסורה'. את נוסח הגעיות העתיק מכתב יד אשכנזי, והשוואת נוסח הגעיות של בן-חיים לנוסחו מלמדת שאמנם מהדורה זו היתה המצע לשיטת הסימון של בן-חיים בתורה ובנביאים, ורק בכתובים חדל מכך, והשתמש, כנראה, באחד מכתבי היד הספרדיים שהיו לפניו, ובו היתה השיטה הפוכה: העדר כמעט מוחלט של געיות. עיקרי תורתם מצויים בחיבורים: היידנהיים, משפטי הטעמים; בער, מתג; ויקס, טעמי כ"א. ויקס, שקיבל את תורתם של היידנהיים ובער, עשה אותה אמת מידה לזיהוי נוסח בן-אשר; ראה בהערה הבאה.

31 הגיעו הדברים לידי כך, שכאשר הגיע לידי ויקס צילום של דף מדפיו של 'כתר ארם צובה, החליט, על סמך הקונצפציה המוסכמת, שכתב-יד זה אי-אפשר לו שיהא מבית מדרשו של בן-אשר בגלל מיעוט הגעיות שבו, ראה ויקס, טעמי כ"א, ע' VIII-IX.

32 ראה יהב"י, מתיגות.

33 אף שאינו אומר זאת בפירוש, מסקנה זו היא בלתי נמנעת בשל העובדה הפשוטה, שאין כתבי יד ספרדיים הנוהגים לפי כללי הגעיה הקלה של יהב"י, ולעומת זאת הולמים הכללים כתבי יד אשכנזיים.

34 זאת הוא אומר בפירוש: "ואתה אחי תן לבך על אילו המתיגות (=הכבדות), כי עקבותיהם לא נודעו לחכמים רבים אשר קדמונו בארץ הזאת, ונכריות נחשבו להם... ובאמת תמצאם בכל האספמים המובהקים, ואני לא קבלתיים מפי מורה, וקבצתיים מירכתי הספרים הנאמנים ושכנתים על דגלם, ומצאתי את כללם בעזרת אל וכו'"; ראה יהב"י, מתיגות, ע' 145.

35 א. חומש 'מאור עיניים', ובו גם חיבורו של יהב"י 'עין הקורא'. ב. חומש 'מודע לבניה'. ג. חומש 'תורת משה'.

36 בקטע המסירה הצועד בדרכם של 'בלונסקי ור' שלמה מדובנא, ראה להלן.

37 בקטע המסירה הממשיך את דרכו של בן-חיים.

38 כגון: מהדורת מקראות גדולות של התורה שההדיר נעטטער בשנת תרי"ט, והועתקה אח"כ בחלק התורה שבמהדורת מק"ג בהוצאת שוקן. גם מהדורת הוצאת 'עם עולם' הגיחה את חלק התורה לפי נוסח היידנהיים. בשתי מהדורות אלה לא נעשה דבר להתאמת השיטה גם לחלקי המקרא האחרים. כנגד זה, מהדירי תנ"ך קורן יישמו את השיטה במקרא כולו.

39 מקראות גדולות, ורשה תרכ"ב-תרכ"ו.

40 ר' מנחם די לונזאנו, אור תורה, סוף פרשת 'בראשית'.

41 אפשר לומר, שכל המהדורות של המקראות הקטנות (ולא פירושים) שיצאו מאז, מתאפיינות בהעדר געיות כבדות, פרט לשלוש ממהדורות ימינו: מהדורת קורן, מהדורת דותן ומהדורת ברויאר.

42 חיבור זה, שעניינו דיוק האותיות, הניקוד, הטעמים והגעיות בתורה, צורף לחומשים בראשית ושמות במהדורת מנדלסון, 'תניבות השלום', 1783, והועתק לאחר מכן גם במהדורות אחרות. מאוחר יותר השלים רש"ד את החיבור על כל התורה.

43 אלו ראשי התיבות המופיעות בהערותיו, והכוונה לחומש של ר' איצק פרעמסלא מאמסטרדם, שנחשב לחומש מדויק ביותר.

44 וזה לשונו בהקדמתו: "וכל מקום שתמצא ס"ס, היינו 'ספרי ספרד', שהם המוגהים והנאמנים, שראוי לסמוך עליהם... והגהה זו עשיתי על פי עשרה ספרים כתיבת יד או יותר...".

45 ראה לעיל הערה 38.